

Zaraitzuera aztertze ekarpen berriak

(eta 10 - Ibiztako apurrak / gehigarriak)

KOLDO ARTOLA*

Zalantzak izan genituen zaraitzuerari buruzko azken ekarpen hau hona ekarri ala ez, ez baikenuen horretarako premia guztiz garbi ikusten, baina, tira, ditugun datuei erreparatuz oraindik orain handik edo hemendik zer ekarria genuela iruditu zitzaigunez, hondarreko saio hau egitea erabaki genuen azkenik. Edozein kasutan azpitoluan dioguna zehaztea dagokigu lehen-lehenik, nahi beste gauzarik ezin baita idatzi hor laburtu beharraren premiaz. Hona, beraz, amaierako saio honetan jorratuko ditugun gaiak, era honetan sailkatuz:

1) Ibizta (Ibiltzieta) izeneko herrian aspaldi egin genuen lexikoaren inguruko datu-bilketa ttiki baten berri emango dugu aurrenik, lekukotasun gisa bada ere bere garrantzia izan dezakeena. Hori dela-eta, zaraitzuerari buruz prestatu dugun azken saio honetarako hau ez beste azpitolua ematea iragarri genuen arren –‘gehigarriak eta bukaera’, zehazki–, azken unean aipatu herriari, bere apalean bada ere, halakoxe nagusitasuna eman nahi izan diogunez saioaren azpitolua hein batean aldatu dugu.

2) Orain arteko saioetan argitaratuak izan diren aditz-koadroetan modu indikatiboko orainaldi eta iraganaldia baizik agertu ez direnez, gure ohar zein grabazioetatik ateratako agintera-, subjuntibo-, ahalera- eta baldintza-adibide batzuk azalduko ditugu hemen, 1872an Louis-Lucien Bonapartek *Études sur les trois dialectes basques...* izenburuko lanean argitara eman zituenekin erkatu eta aditzaren ikuskera zabalxeagoa izateko; ez ditugu, beraz, XIX. mendeko da-

* Donostiako ARANZADI Zientzi Elkarteko Etnografi Mintegikoa.

Esker biziak ematen dizkiot, arazo gehienbat gramatikalak direla-eta, laguntzaile izan dudana Xabier semeari, Euskal Filologian lizentziatua.

Javier Hernandez Arsuaga musikari eta adiskide onari ere eskertzen diot bihotzez Otsagin, Eaurtan, Orontzen eta Espartzan inoiz jaso ditudan gabon-kantak zein beste kantu edo lelo ttikiren batzuk pentagraman jarri izana, lehenagoko beste saio batean, ‘(5 - Otsagi: ahozko testuak)’ delakoan hain zuzen, egin zuen moduan.

tu horiek eta geureak baizik ekarriko hona saio hau gehiegi ez luzatzeko. Eman ere, honez gero, lehenagoko saioen bukaera gisa eta 'Bibliografia eta beste' deitu izan dugun esparruaren baitan, balizko ikerketa baterako lagun-garriak izan litezkeen lan batzuen berri emanik gaude.

3) Aukera baliatuz, honen aurreko saioaren batean –(3 - Eaurta: bukaera)' delakoan bereziki– lekurik ezagatik argitaratu gabe utzi genituen ahozko testu batzuk hona ekartzea erabaki dugu, herri horretako hizkerakiko informazioa, hala, aberastuko dugulakoan. Ez da herri hau izango, haatik, testu berriren bat ekarriko duen bakarra.

Horretaz gainera, Otsagin inoiz bildu dugun *Berrus karrun atuse* izenburu desitxuratuko gabon-kantaren doinua, Irene Goiena otsagiarraren arabera Itzaltzun ere kantatu izan dena –haren egiazko izenburua, halere, *Kristo sortzen duzu gaur* bide da– pentagramara ekarriko dugu Javier Hernandez adiskidearen laguntzari esker. Kantu honen bertsiio idatzia lehenago, gure '(5 - Otsagi: esaldiak)' azpтитuluko saioan agertu bazen ere, oraingo honetan antzeko beste bat ekarriko dugu hona.

Halaber, eta Hernandezen beraren eskutik beti ere, Eaurtan bildu dugun *Eguberri*, *Eguberri* izeneko gabon-kantaren doinua zein Orontzen eta Espartzan, izen berberaz baina doinu desberdinez, aditu ditugunena ekarriko ditugu hona. Musikatu gabeko testuaren lagin labur bat gure '(7 - Orontze)' azpтитuluko saioan eman genuen.

4) Ondoren, 'datu gehigarri batzuk' deitu dugun atalean, adin handiko zenbait euskal hiztunengandik jaso dugun hainbat otoitz, kantu eta besteren berri xumea emango dugu, musika-doinuekin zerikusia duten kasuetan Hernandezen laguntza baliatuz, jakina.

5) Eta bukatzeko lanean zehar egin ditugun akats batzuen berri emango dugu aditzera, dagokien zuzenketa eginez. Haietako bat baino gehiago, ziur, ohargabeen geratuko zitzaigun, halakoak ahalik gutxienak izatea dela itxaron eta desiratzen duguna.

Arrazoi hauek guztiak mugitu gintuzten, bada, azken saio hau prestatzera. Egia da, halaber, honen aurreko saioaren laburpenean besterik ere eman genuela aditzera, "sintaxiari eta beste zenbait gairi buruz" zerbait esateko gogo ginela alegia, baina, ustez hobeki pentsaturik, kasu horiek gehienak argitaratuz joan ahala aipatuak eta are iruzkinduak izan direnez ez zaigu iruditu hemen errepikatzerik merezi zutenik.

1. IBIZTAN BILDURIKO DATUAK

Zaraitzueraz mintzatzean bere izena noiznahi laburbildurik aditu dugun herrixka honen kokapena, Espartzaren hegoaldera, bizpahiru kilometrotara dago, Sartze (Sarries) herritik arras hurbil, administratiboki azken honekin udal bakarra egiten duela, honexen izen bakarrarenpean gainera.

Duela jada urte asko, 1981ean hain juxtu, Marcel Cohen ikerlari ospetsuak prestatu galde-sorta bat eskutan Donostiako Aranzadi Zientzi Elkarteko Etnografi Sailerako inkesta batzuk biltzen ari ginela –haien emaitzak *Euskalerriko Atlas Etnolinguistikoa (EAEL)* izenburuko lanean argitaratu ziren– Ibizta herri-
ra jo genuen, lehenxeago Espartza herrian eginiko bilketa hegoalderantz luzatu nahiz eta, norabide horretan, noraino irits zitekeen ikusi nahiz.

Balitzko informatzaileen bila ibili ginen, halaber, arestian aipaturiko Sar-tze berean eta Igarri (Igal) herrian ere bai, hau Erronkaribarko Bidankozerako bidean, batere emaitzarik gabe, ez baikenuen herriotan euskaraz aritzeko gau-za izan zitekeen inor aurkitu, baina Ibiztan bai ordea: Felipa de Carlos ande-rea. Honek, ikusi genuen egun bakarrean, geu era adeitsuan errezibitzeaz gainera, egiten hasi gintzaizkion inkestaren zatiari erantzun egokia eman zion. Zoritxarrez, baina, harengana itzuli baino lehenago zendu zenez, hasitako lana ezin izan genuen aurrera eraman.

Gero inoiz pentsatu dugu, hura egin beharrean kaset bat grabatu izan ba-genio orain askoz ere emaitza aberatsagoa izango genukeela, baina orduan ezin jakin, noski, denboraren etorrian era honetako saioa egitera iritsiko ginatkeen ere eta, horrenbestez, dugunarekin konformatu behar.

Jarraian, bada, eta besterik ezinean, aipatu bisitaldian *EAEL*-rako bildu genizkion datuak zerrendatuko ditugu, horiek guztiak Ibiztako euskararen le-kukotasun preziatutzat hartuz beti ere, aurrenik informatzailearekiko datuak ematen ditugula:

FELIPA DE CARLOS MONZON – Ibizta

1899an *Pena* etxean sortua; ama ere ibiztarra izan zuen, etxe berekoa gainera, eta aita Sartzekoa; 1981ean bildu ginenean 82 urte zituen, beraz.

<u>Ibiztako zaraitzueraz</u>	<u>gazteleraz</u>	<u>Ibiztako zaraitzueraz</u>	<u>gazteleraz</u>
ágoa	<i>boca</i>	baratxuri	<i>ajo</i>
áita	<i>padre</i>	begárria	<i>oreja</i>
aitámak ¹	<i>padres</i>	bégia	<i>ojo</i>
aitzen du, aitu du	<i>oye, ha oído</i>	belarra	<i>hierba</i>
alába	<i>hija</i>	bésoa	<i>brazo</i>
alkátea	<i>alcalde</i>	bídea	<i>camino</i>
alórra	<i>campo</i>	bílarra, bílar ³	<i>guisante</i>
áma	<i>madre</i>	bílo	<i>pelo</i>
anáya	<i>hermano</i>	biótza	<i>corazón</i>
anditu gra	<i>hemos crecido</i>	bízik daude	<i>están vivos</i>
añamórma	<i>araña</i>	bizkárria ⁴	<i>espalda</i>
apéza	<i>sacerdote</i>	búrña	<i>hierro</i>
árbola	<i>árbol</i>	burua	<i>cabeza</i>
árdia	<i>oveja</i>	edáten du, edán du	<i>bebe, ha bebido</i>
arráya	<i>trucha</i>	egiten du, egin du	<i>construye, ha construido</i>
arrépa; áizpa	<i>hermana</i>	egózten du, egotzi du	<i>derriba, ha derribado</i>
árria	<i>piedra</i>	egózten du, egótzi du	<i>tira, ha tirado</i>
ártoa	<i>maíz</i>	elkítzen da, elkítzen du	<i>sale, hace salir</i>
ártzen du, artu du ²	<i>toma, ha tomado</i>	eltze	<i>puchero</i>
atária	<i>puerta</i>	emáten du, eman du ⁵	<i>da, ha dado</i>
atsanini?	<i>mariposa</i>	(e)máztea; etxokándria	<i>mujer</i>
áuntza	<i>cabra</i>	erdi da	<i>ha parido</i>
aur bat izan du	<i>ha tenido un niño</i>	éria	<i>dedo</i>
áutsa	<i>ceniza</i>	erráten du, errán du ⁶	<i>dice, ha dicho</i>
ázpia	<i>pierna</i>	errégia	<i>rey</i>

¹ Eaurtan *áitetáma* bildu genuen eta Espartzan eta Ezkarozen *áitatamá*k.

² *edán* ('dame', noketan) eta *daxu* ('démé', xuketan) bildu genuen halaber, azken hau 'edaxu' izan-go delakoan bagaude ere.

³ Horrela gure oharretan bitxi bada ere, beste inon ez baitugu bildu.

⁴ Eaurtan *errái* eta *bizkárria* bildurik gaude; Espartzan *erráya* eta *arrosário-bizkárria*; eta Ezkarozen *espáldara*.

⁵ Gure oharretan 'eman da', akats bat tarteko, zalantzarik ez.

⁶ Zuketan ere bai: *errán zu* (= 'erran dizu', alegia), aditz laguntzailearen lehen silaba galduta.

érri	<i>pueblo</i>	ólloa	<i>gallina</i>
éskua	<i>mano</i>	orrek badu ¹⁰ , izan du	<i>tiene, ha tenido</i>
étsea	<i>casa</i>	órtzak	<i>dientes</i>
eúlia	<i>mosca</i>	otsoa	<i>lobo</i>
ezkondu da ⁷	<i>se ha casado</i>	pataka	<i>patata</i>
faten da apal, fan du(n) apal	<i>baja, ha bajado</i>	pútzua	<i>pozo</i>
faten du(n), fan du(n)	<i>va, ha ido</i>	sártzen da, sártzen du	<i>entra, hace entrar</i>
ferrata	<i>herrada</i>	séme	<i>hijo</i>
galde egin du	<i>ha preguntado</i>	semealabak	<i>hijos</i>
gária	<i>trigo</i>	soka	<i>cuerda</i>
gátua	<i>gato</i>	sótzen duzu, so du ¹¹	<i>pegas, ha pegado</i>
gátza	<i>sal</i>	súa	<i>fuego</i>
gizon	<i>hombre</i>	súdurra	<i>nariz</i>
goátzea	<i>cama</i>	súge	<i>serpiente</i>
guarte	<i>cuadra</i>	sukáldea	<i>hogar</i>
idia	<i>buey</i>	tipula	<i>cebolla</i>
igáten da, igan du(n)	<i>sube, ha subido</i>	ttontto adi	<i>siéntate</i>
igúzkia	<i>sol</i>	txóri	<i>pájaro</i>
ikusten du, ikusi du	<i>ve, ha visto</i>	txúti dagó ¹²	<i>está de pie</i>
ilárgia	<i>luna</i>	tzákur, txákur	<i>perro</i>
flik dago	<i>está muerto</i>	tzerri, txerri	<i>puerco</i>
iltzen duzie, il duzie	<i>matáis, habéis mataado</i>	ugalde	<i>rio</i>
inúrria	<i>hormiga</i>	ur	<i>agua</i>
Jangóikoa	<i>Dios</i>	úrak zártu dra	<i>ellas han envejecido</i>
kée	<i>humo</i>	urrin egin du	<i>ha olido</i>
korle	<i>patio</i>	xáikitzen da, xáiki da	<i>se levanta, se ha levantado</i>
kukúsoa	<i>pulga</i>	xáten du, xan du aski ongi	<i>come, ha comido</i>
lígua?	<i>lino</i>	xiten da, xin da ¹³	<i>viene, ha venido</i>
lo egiten du, lo egin du ⁸	<i>duerme, ha dormido</i>	zamári	<i>caballo</i>
lótzen du, lotu du	<i>ata, ha atado</i>	zángoa ¹⁴	<i>pie</i>
lur	<i>tierra</i>	zeru	<i>cielo</i>
mándoa	<i>mulo; macho</i>	zórrí	<i>piojo</i>
mína ⁹	<i>lengua</i>	zur	<i>madera</i>
naúsia	<i>jefe</i>		

Honaino, beraz, eman dezakegun Ibiztako euskararen lekukotasun apala. Orripean ohar bat edo beste egin badugu ere, garbi samar dago lexikoak ez duela aparteko berezitasunik erakusten lehenagoko saioetan agertu diren herrietako hizkerekiko. Jakina da, bestalde, Bonaparteren mapari behatu bat eman eta, zaraitzua oso baturik agertzen dela, erronkaria ez bezala.

2. AGINTERA, SUBJUNTIBOA, AHALERA ETA BESTE

Ondoren, saio honen hasieran aipatu legez, agintera-, subjuntibo- eta ahalera-adibide batzuk ekarriko ditugu hona Bonaparteren 1872ko lana oinarri harturik, zeinak, zaraitzuerari dagokionez –oroitarazten dugu– Eaurta herrian bilduriko materialak aurkezten dituen. Zenbait baldintza-lagin eka-

⁷ Eaurtan, Espartzan eta Ezkarozen, baina, *kasatu da* eman ziguten.

⁸ *lo itra* 'a dormir' bildu genuen orobat ere.

⁹ Modu sudurkaritu batez eman ziguten, antza denez.

¹⁰ 'tiene usted' da hori, antza, bigarren pertsonari egokituriko era alegia, 'berorrek badu' modukoaren parekoa, aditza hirugarren pertsonan dela.

¹¹ Eaurtan, Espartzan eta Ezkarozen ixa-rekin aditu dugu: *xotzen* eta *xo(tu)*.

¹² Eaurtan eta Espartzan *txútrik dago* bildu genuen, eta Ezkarozen *txút(i)rik dagó*.

¹³ Eta *eldu da* 'ha llegado', burutua.

¹⁴ Eaurtan eta Ezkarozen ere horrela bildu genuen, baina Espartzan *zánkoa*.

rri dugu halaber, hala nola aditz trinko batzuei buruzko informazioa, hiru baitira ohiki era honetan jokatzen direnak: ‘egon’, ‘eduki’ eta ‘jakin’. Guk bilduriko datuetan, inoiz, * gisako izarño bat agertzen denean, berriemaileak zeinu horri atxekiriko era laguntzaz eman zuela esan nahi dugu.

Adibideok, bukaera aldean, emaleen deitura eta norbere herriaren izena dakarte; hona horiek ulertzeko gakoak:

<u>herria</u>	<u>berriemailea</u>	<u>era laburtua</u>
Eaurta	Carmelo Krutxaga	CK, Eau
Eaurta	Salvador Karrika	SK, Eau
Eaurta	Pablo Arozarena	PA, Eau
Eaurta	Javiera Urralburu	JU, Eau
Eaurta	Javier Krutxaga	JK, Eau
Otsagi	Liboria Contin	LC, Ots
Otsagi	Isidora Paskualena	IP, Ots
Otsagi	Sebastiana Eseberri	SE, Ots
Otsagi	Josefa Zoko	JZ, Ots
Otsagi	Pedro Juan Zoko	PJZ, Ots
Otsagi	Julia de Carlos	JC, Ots
Otsagi	Maria Izal	MI, Ots
Otsagi	Basilio Urrutia	BU, Ots
Otsagi	Patxi Biskarret	PB, Ots
Otsagi	Maria Josefa eta Iñaki Zoko	MJZ-IZ, Ots
Ezkaroze	Gregoria Mikeleiz	GM, Ezk
Ezkaroze	Sinforiana Narbaiz	SN, Ezk
Ezkaroze	Flora Ilintxeta	FI, Ezk
Orontze	Pedro Pena	PP, Oro
Orontze	Severo Azkoiti	SA, Oro
Orontze	Inocencia Andueza	IA, Oro
Espartza	Josefa Elizondo	JE, Esp
Espartza	Dionisia Garate	DG, Esp
Espartza	Rosario Ramirez	RR, Esp
Espartza	Telesfora Elarre	TE, Esp
Espartza	Lucas Senberoiz	LS, Esp
Espartza	Nicolas Elarre	NE, Esp
Espartza	Fernando Rekalde	FR, Esp
Espartza	Brígida Beaumont	BB, Esp
Ibizta	Felipa de Carlos	FC, Ibi
Bidankoze ¹⁵	Crisanto Pasquel	CP, Bid

AGINTERA (Iragangaitza)

Bonaparteren *Études*-en ‘zu’, ‘hi’ eta ‘zuek’ izenordeei egokituriko erak ditugu ‘nor’ kasuan: *zte* –nondik, xuketan mintzatuz gero, ‘xte’ izango genuke–, *adi* eta *zite*, hurrenez hurren.

Hona adibide batzuk:

- *txúti!... txútirik zíte!* (PP, Oro)¹⁶

- *bai, esér tzite güttu at* (LC, Ots)

¹⁵ Zaraitzutik kanpo, Erronkariko auzo-ibarreko Bidankoze herrian bilduriko lekukotasun xume bat orri hauetara ekarri dugu, salbuespen gisa bada ere, haren jatorria zaraitzuarra delakoan.

¹⁶ Hala adibide honetan hala jarraikoan ‘zite’ era laburbildugabea ere erabili izan dela ikus daiteke.

- *éne etsukándriak errán dadá: sáuzte, sáuzte!* (DG, Esp)
- *eta fíjá xte, uskaldúna, ta sin embargo, kóri, etxút entendátzen* (JU, Eau)
- *pues nái xúnian xixte berríz, bértze egun batéz!* (DG, Esp)
- *kemén, erràten dá enágui; nágui! 'ven', fán adi! 'vete'* (SE, Ots)
- *fán adi kára* (GM, Ezk)
- *fíja adí! pues ní enún orítzen!* (SN, Ezk)
- *zapárt adi!* (PP, Oro)
- *ziék exéztie, e?* (DG, Esp)

Horietaz gainera, 'Gure Aita' otoitz ezagunean 3. pertsonari egokituriko 'bedi' pare bat dugu, hala nola 'nor-nori' saileko 'bekigu' bat ere:

- *sántifika bèdi zúr'izèna / égin bèdi zúre borondátea* (JZ, Ots)
- *xín bekígu zúre réinöa* (JZ, Ots)

Bitxi iruditzen zaigu era hauek Bonaparteren lanean zaraitzuar gisa ez agertzea, Erronkariko eta Aezkoako auzo-ibarretan bildu zirela kontuan izanik. Egia da, bai, arestiko adibideak hizketaldi arruntetan agertu ez zaizkiguna, baina, badugu, haatik, Bidankoze herrian bilduagatik –Erronkariko ibarrean, beraz–, zaraitzuar jatorria izan lezakeen kontu txiki bat, zeinean honako esaldia agertzen den:

- *ah! eta fán bedi purgatorioara*¹⁷ (CP, Bid)

AGINTERA (Iragankorra)

Bonaparteren aipatu lanean zera dugu 'nor-nork' kasuan: *zazu, zak / zan* eta *zazie*, objektua (3. pertsonan) singularrean egonez gero, eta *zkizu, zkik / zkin* eta *zkizie*, objektua pluralean egotekotan. Xuketan mintzatuz gero, baina, 'zaxu' izango genuke singularrean eta 'zkixu' pluralean, jakina.

Hona adibide batzuk, singularrean:

- *iz bát èrran zázu, ta garbitu ta salbátuko dá, ène arimára* (MI, Ots)
- *lo gozoa egin zazu* (JC, Ots)
- *er(a)man zazú ógi kóri* (GM, Ezk)
- *eman zazu zuk kozuxko bana* (IA, Oro)
- *zúk òtoi in zázu gúre bekatàriengátik...* (TE, Esp)
- *egotzazu txorta bat, xakitzeko zomana* (BU, Ots)
- *xán tzaxú, xán tzak, xán tzan*, xán tzazié* (SK, Eau)
- *xúk pèntsa zaxú zér bizí... izànen zén kúra* (JU, Eau)
- *bueno, béa za-... béa záxu* (JZ, Ots)
- *oái ségi zaxú... konbèrsazio kóri* (DG, Esp)
- *Oróntzen (...) etxóki zak, en vasco; Espárzan, idúki zak* (SA, Oro)
- *érman zák ógi kóri* (DG, Esp)
- *errán zan zerbáit kalaxé* (LC, Ots)
- *abér, errán zan uxkáráz!* (GM, Ezk)
- *biarr ártio, egin zazié lo* (JZ, Ots)
- *párti zazié egúrra erau tziéna* (GM, Ezk)
- *eráugi zazié matáxa bát káñamo, tiéndatik* (DG, Esp)

¹⁷ Hitz honen atzizkiari dagokionez, baldin aipatu kontutxoaren jatorria zaraitzuarra bada, 'purgatorioala' itxaron behar zela uste dugu; erronkariarra izatekotan, baina, 'purgatorioara' hori egokia iruditzen zaigu.

Horietaz gainera, ustez 3. pertsonari egokituriko ‘bez’ bat aurkitu dugu D. Garate espartzatarrak aspaldi kontaturiko ixtorio baten barruan (EAEL-II, 272 zk.ko etnot.):

- *bai... kála béz!* (DG, Esp)

Hots, zentzuagatik bederen, gure ustean, ‘izan beza’ –zorte ona, esatera-ko– izan daitekeena. Bitxi iruditzen zaigu era hau Bonaparteren lanean zairaitzuar gisa agertu ez izana, Erronkarin eta Aezkoan –‘beza’ moduan bi kasuoetan– bildu zela kontuan izanik.

Noizean behin, gainera, hitz bakarreko era tripertsonalen bat azaldu zaigu; hona adibideak:

- *ah, or ná?... abér, edán* (SN, Ezk)

- *edán... dame* (FC, Ibi)

- *zúk egúzu gúre egunorózko ógia* (JZ, Ots)

- *edaukízu kózu baná, xakitéko zómaná* (NE, Esp)

Hona, berriz, adibide batzuk pluralean:

- *kónta zkítxú... bat, bída, írur, láur...* (DG, Esp)

- *érman zkík arróltze koék* (GM, Ezk)

- *béiak guárda zkin kében, alór kontán* (GM, Ezk)

- *érman zkizié arróltze kóyek* (DG, Esp)

‘Nor-nori-nork’ saileko jokaerak kontuan harturik ere badugu adibideren bat:

- *bueno, gálditen badú zómat úrte txún, errán dazoxú zázpi* (DG, Esp)¹⁸

- *eta ezpálimatzáude tséguru txú, galdín dazú... áitari* (SN, Ezk)¹⁹

Aginterako hainbat gisatako erak ditugu, halaber, zenbait otoitzetan, ‘Gure Aita’ eta ‘Agur Maria’ izenekoetan batez ere, beren baitara hainbat eskaera jasotzen dutenez.

Hona adibide batzuk:

- *libra gáitzázu gáiz guziétarik* (JZ, Ots)

- *gúre etsáietárik... libra gitzázu géiz guziétarik* (TE, Esp)

- *zúk otòiz egízu gúre bekatàriengátik* (JZ, Ots)

- *bárka dàzaizkúzu gúre zórrak* (JZ, Ots)

Saio honetan aipatuko den beste otoitz ttiki baten barruan ere honako hau dugu:

- *paradísoko amábi kandil árgiak presénta daztátzu* (BB, Esp)²⁰

SUBJUNTIBOA (Iragangaitza)

Bonaparteren lanean zera dugu orainaldian: *nadien, zten, adien, dadien, giten, ztien* eta *ten*. Iraganaldian, berriz, *nindien, zinten, indien, zadien, ginten, zintien* eta *zten*.

Hona zenbait adibide orainaldian. Hauen arteko batzuk, zentzuagatik --(e)la atzizkidunak, zehazki-, aginteraren baitan sartu beharko genituzkeela uste badu-

¹⁸ ‘xuk ari’, alegia. *Études* delakoan ‘dazozu’, zuketan.

¹⁹ ‘dazozu’ behar luke honek, antza.

²⁰ ‘zuk eni urak’ gisako aginterako era, gure ustez; berriemaileak singularrean erabili zuen adizki hori antza, Bonaparteren *Études*-en ‘dazaiztazu’ agertzen baita pluralerako, ‘daztazu’ singularrerakoa dela.

gu ere, hemen utzi ditugu, Bonapartek aditzera emanikoekin zuzenki parekatu ahal izateko:

- *sémëak nái du ègon nádien* (LC, Ots)
- *kuída naiéla ta kúida naiéla* (DG, Esp)
- *Jáuna, ez nízu ní zú ène bularrétra jín ztén merèzizálea* (MI, Ots)
- *gratifikatzen dakoé... zérbait, kontèntágo egon dádien apéza!* (CK, Eau)
- *badú interés anítz... xardóki dadién uskárara* (DG, Esp)
- *úrak beár du tragó béti iguál, yoan dáen... almadiá, obéa iguál* (JK, Eau)
- *eta benedikatu izan daela zure (...)-ko frutua* (JC, Ots)
- *(odola) rebólbi, eztáen... gógor* (CK, Eau)
- *izan déila óniala!* (SE, Ots)²¹
- *ta nái igár, úra, él déla kára* (NE, Esp)²²
- *disponi giten kristioak Jesukristoren adoratzera* (PB, Ots)
- *alegra giten guziok gaur / dantza giten guziok gaur* (MJZ-IZ, Ots)
- *bai, erráten zién apézek, tal como, pues fán gintéla* (JZ, Ots)
- *án gúk, pues... xán eta édan; ez gitela fán ospitalétra, e?* (LC, Eau)
- *nai dut zuen semiak fan ditén orai* (DG, Esp)²³
- *ah, írur, ya... ya (...)* egón ditela (DG, Esp)
- *nik nai dut zuen sémeak (...) fan tela órai bérian* (GM, Ezk)
- *fáten drá abáltzra Itzaltzúra... fán tela! fán tela! fán tela!* (DG, Esp)

Hona, berriz, iraganaldian:

- *ta esertzén duté zakúto bàtetarik kolgátrik, elkí zadién gáztrara* (CK, Eau)
- *ta geró kán pues, úran... espéra egòten zín, úra... sáunts zadién* (LC, Ots)
- *esperátzen zuén ratòxko'át, apláka zedién... súa... pixka bát* (JZ, Ots)
- *errán niákokun, fan tzíla* (TE, Esp)
- *eta ez gíntzaéla ikús... makílarik gábe, e?* (GM, Ezk)

SUBJUNTIBOA (Iragankorra)

Bonaparteren lanean honako erak ditugu orainaldirako, 'nor' singularrean dela: *zatan, zazun, zakan / zanan, zan, zagun, zazien* eta *zayen*; 'nor' pluralean dela, berriz, honakoak: *zkitan, zkizun, zkikan / zkinan, zkien, zkigun, zkizien* eta *zkien*.

Hona adibide batzuk singularrean, *-(e)la* atzizkidunak, zentzuari erreparatuz gero, aginteraren baitan sartu beharko genituzkeela oroitaraziz:

- *xu, errán zatála... xu* (JU, Eau)
- *jeh! kònta zatála? erráten dut* (DG, Esp)
- *zure amorzia utzi dezaxu(n)* (JC, Ots)
- *ah, xardóki zánalá kóri uskárax* (GM, Ezk)
- *ámak, álbarí: ah! aurtén, etzánala kònta féstak, e?* (SE, Ots)
- *yéndiak ikús zán, ikús zan... nóla trabájatzen zén almadiára* (PP, Oro)
- *ta... etxóki... ámar, améka edo amábi égun, gatzá ar tzán óngi* (SA, Oro)
- *orái, arék, ein zála nai duéna* (JK, Eau)
- *emáten... zaió... buélta eman zalá ta... ária... kan* (SN, Ezk)²⁴

²¹ Era hau bat dator Izaban eta Uztarrozen inoiz aditu dugunarekin.

²² Ustez era laburtua den *dela* horrek antzekotasunik badu, geroxeago, Espartza berean eta iraganaldirako agertuko den *tzila* batekin.

²³ 'diten' era hori osoagoa da ohiki aditzen den eta Bonapartek ere bildu zuen 'ten' delakoa baino.

²⁴ Ikusgarria adibide honetan *-n* baten ondoko *z*-a afrikatu gabe agertzen den bitartean hurrengo adibidean *-berriemaile berberak emana-* afrikaturik agertzea, *-i* baten ondotik joan aren.

- *ah! (ardo) gúti-gúti, xardóki tzála óngi, e?* (SN, Ezk)
- *errán zála bérste orrek!* (TE, Esp)
- *lèmezikuá, Jaungóiköa adóra ta onés zagúla...* (JZ, Ots)
- *bedrátzigarréna, bertzén gizona (...) deséa ézt-, étzagula* (JZ, Ots)
- *bigarrená, jurámentu banurik egín eztézagula* (JZ, Ots)²⁵
- *garía igár tzaén ta... agotzá góiti* (TE, Esp)
- *nork érran dakó il zaéla txákur kóri?* (DG, Esp)

‘Agur Maria’ eta ‘Gure Aita’ izeneko otoitzen baitan ere badugu ‘nor-nork’ saileko agintera itxurako esaldi pare bat, subjuntiboan oinarriturik baina:

- *Jangóiköak sálba zitzála María* (JZ, Ots)
- *ez gítzazúla tentòazioán (sic) erórtzra utz* (JZ, Ots)

Modu indikatiboko ‘nor-nork’ saileko ‘dugu’ batetik eratorri eta agintera moduan erabilitako ‘dugun’ bat azaltzen zaigu, bestalde, Patxi Biskarretek aspaldi bidali zigun Otsagiko Eguberri-kantaren barruan, ‘egin dezagun’ baten esanahiarekin, antza:

- *dugun dugun txortaxkoa xakiteko zomana.*

Eta eguberriko beste kantu batean ere antzeko joera ikusten dugu, modu indikatiboko ‘nor-nori-nork’ saileko ‘dauzie’ batetik eratorri eta ustez agintera moduan erabilitako ‘dauziela’ bat azaltzen baitzaigu, ‘eman diezazuen’ baten esanahiarekin antza, Bonaparteren lanean, subjuntiborako, ‘dazazien’ agertzen bada ere:

- *Jàinkokoak (sic) dáuziela gaón* (SA, Oro)
- *Jaungoikoak dauziela gaon* (IA, Oro)
- *Jaungoikoak éman dazéla gabón* (NE, Esp)

Hona, bestalde, adibide pare bat pluralean:

- *zómat elkí dugu kóntoa? abér, kontá zkgun berriz!* (DG, Esp)
- *láurgarrená áita t'amá, ta gúre beño zarràgoköák onrá zkgula* (JZ, Ots)

Iraganaldirako, berriz, honako erak ditugu *Études*-en arabera: *nezan, zinezan, ezan, zezan, ginezan, zinezayen* eta *zezayen*, ‘nor’ singularrean dela, eta *netzan, zinetzan, etzan, zetzan, ginetzan, zinetzayen* eta *zetzayen*, ‘nor’ pluralean dela.

Hona adibide batzuk, singularrean guztiak ere, *-(e)la* atzizkidunetaz esan duguna oroitarazten dugula; hots, Bonapartek aditzera eman era hauekiko erkaketarako nahiago izan dugu halakoak hemen berean mantentzea, agintetarako adibideak idatzi ditugun lekura eraman gabe:

- *egín nezála nài nuená* (SE, Ots)
- *indárraxiak èo zezán kúra ere bai* (JZ, Ots)
- *kalzétin ìl(l)ezkó... ziónak, esér zezála* (JZ, Ots)
- *egín zezála matz!* (SN, Ezk)
- *beréx... zezaén granóa obéki* (CK, Eau)
- *kòнке бéár zen emán, arróltze edo txíztorr edo... abária éin zezaén* (JZ, Ots)
- *bàia ízan déike, bai, egín tzaen* (JZ, Ots)
- *eta... agér tzaén... yá márkara nóla dién* (PZ, Ots)
- *garía igár tzaén ta... agotzá góiti* (TE, Esp)

²⁵ Honen bi aurreko erroetan ‘zagula’ ohiko era agertzen bada ere, honetan ‘dezagula’ era osoa dugu.

Badugu ere, gainera, ‘nor-nori-nork’ saileko lagin bat, objektu plurala oinarri:

- *zér nai zú errán dauzkitzután? zernáiden?* (LC, Ots)²⁶

AHALERA (Iragangaitza)

Bonaparteren lanean, orainaldian, jarraiko erak ditugu, alokutiboak aldi honetan bazterrean utzi ditugula: *neike, zeizke, eike, deike, geizke, zeizkeye* eta *deizke*. Alboko ohar batek zera dio: *pot. pour la forme et pour le sens, fut. conj. pour le sens*.

Hona, honi dagokionez, 1995ean S. Karrika eaurtarrak, zailtasun pixka batekin izan bazen ere, orainaldian eman zizkigunak: *bánaitéke fan, fan xáix-teke, fan yaitéke**, *bádaitéke fan*, (...), *bázaiztéke fan* eta *badaitéke? fan*²⁷.

Orontzeko S. Azkoitiri ere, urte berean, ‘naiteke’ bildu genion singularrereko 1. pertsonarako, *ni énaiteke élbi* zehazki, 3. pertsonarako, hizketaldi baten testuinguruan ‘deit(t)eke’ erabili bazuen ere: *orái, eztéit(t)eke (...)* *kán ebíl almadiárik; eztéiteke*.

Eaurtako C. Krutxagak haatik, Karrika bere herrikideak bezala, ‘daiteke’ erabili zuen, behin baino gehiagotan gainera.

Ahaleran zein baldintzan ‘nor’ sailak adizkietan tartekatatu ohi duen *-teke*-ren ordeaz, *-ke-* agertzen da gehienetan. Hona han-hemenka bildu adibide batzuk:

- *bàia ízan déike, bai, egín tzaen* (JZ, Ots)
- *izán daike báí* (FR, Esp)
- *pásu batzúk méak ta eztéike brínka* (LS, Esp)
- *kóri etzáike ez izán!* (JZ, Ots)²⁸
- *pues errán deikexú norínái* (JU, Eau)
- *klaró, eztéikexu kán... (eda)* (TE, Esp)
- *bálin badá... fínka... bízi bàitáizke* (JZ, Ots)
- *ta orái, etzáizkena bízi? eztién... eztíxe náí bízia, kebéngo bízia* (JZ, Ots)

Batzuetan, baina, *-teke-* agertzen zaigu, behiala Erronkaribarko Bidankozerako egokia nonbait, hainbestetan aipatu *Études*-en arabera:

- *orái, eztáiteke iór ere sártu kan, bàizik ere bát* (CK, Eau)
- *eta èzt-èztaitéke almádiara olá, béti yoàn bear dú... kóla* (PP, Oro)
- *orái, eztéit(t)eke orái kán, kán ebíl almadiárik; eztéiteke...* (SA, Oro)
- *ya, (...), eztáiteké eblík...* (RR, Esp)

Iraganaldian, aipaturiko lanean beti ere, honako erak ditugu: *neingen, zeizken, eingén, zeiken, geizken, zeizkeyen* eta *zeizken*.

Hona zenbait adibide:

- *eníxu orítzen... nor ízan záiken!* (JU, Eau)
- *a[de]más lábëa ta etzáiken béro... gùtiendáko* (JZ, Ots)
- *ta ez bázeikén gárbi, ólabáiarékin...* (JU, Eau)
- *úr gutxirekín etzáiken sar, anítzekín er’éz* (LS, Esp)
- *negúrri kortáko etzáike elbí e* (LS, Esp)

²⁶ *Études*-en: ‘dazaizkizutan’ dugu, zaraitzueraz.

²⁷ *Études*-en agertzen diren datuak kontuan hartuz, era hauek askoz hurbilago daude erronkarierarako ematen direnetatik zaraitzuerarako ematen direnetatik baino.

²⁸ *ez daike > eztáike > etzáike* gisako bilakaera gertatu bide da hor; geroxeago ere, pluraleko 3. pertsonan antzeko beste kasu bat dugu.

- *baia ordúan é pues, bídeak eta ezpáitzekén érman téjak ta (...) (LS, Esp)²⁹*
- *zàbalágo ezpáitzeken igar (FR, Esp)*
- *etziéikexun elkí indarráxia ere (...) etziéikexun éultzirik egín (JU, Eau)*
- *etxén zegóna etziéikexún... élki iyóra ere (JE, Esp)*
- *láster ta... áltxa nun... áltxa zaizkén, baia... iótiak... óngi inik, e? (JU, Eau)*

Iraganaldian ere badugu inoiz *-teke-* barneraturik agertzen zaigun kasuren bat:

- *aizéi(k) bagé etziéiteken... gránöa sár... sakóla! (CK, Eau)*
- *ah! txikin zegolarik ugáldea ezéiteken almadiá! (SA, Oro)*

AHALERA (Iragankorra)

Bonaparteren lanean honako erak ditugu oraindirako, ‘nor’ singularrean dela: *doket, dokezu, dokek | doken, doke, dokegu, dokezie eta dokeye*. Alboko ohar batek zera dio: *ce temps est potentiel quant au sens, et futur conjectural quant au sens et quant à la forme*. ‘Nor’ pluralean dela, berriz, jarraiko erak ditugu: *dozket, dozkezu, dozkek | dozken, dozke, dozkegu, dozkezie eta dozkeye*. Alboko ohar batek zera dio: *pot. quant au sens, et futur quant au sens et quant à la forme*.

‘Doket’ eta honen sailekoetz gainera ‘dokit’ eta honen jarraikoak aurkitu ditugu maiz aldaera gisa. Hona, esaterako, 1995. urtean, S. Karrika eaurtararak singularrerako eman zizkigunak: *bádokít xan* (alok. *bádokíxut xan*), *bádokixú xan*, *badokík xan*, *báduki* (sic) *xan*, *bádokígu xan*, *bádokizíe xan* eta *bádökíe xan*.

Orontzeko S. Azkoitik ere era honetako batzuk eman zizkigun: *xan dokít* (alok. *xan dokiát* eta *xan dokíxut*).

Jarraiko adibideetan, haatik –guztiak ere singularrari dagozkionak bestalde–, ‘doket’ zein ‘dokit’ aldaeratakoak ikus daitezke:

- *nik eztokét itxíki orái (LC, Ots)*
- *yá eztokét xardòki ére ez óngi (PA, Eau)*
- *nik eztóket érran zé rengàtik (LC, Ots)*
- *pues éztokét erran, déus e (GM, Ezk)*
- *nik eztóket pronúntzia zi[ek]... prònunziátzen ziéna bezála! (DG, Esp)*
- *éztóketála... ázara sár, que no puedo entrar la berza (JZ, Ots)*
- *aitá, níoxu triste ez báitokít xan... ez báitaukét xan (JU, Eau)³⁰*
- *akáso, suértia ere egín dokezú (SN, Ezk)*
- *aaah! árrepá! árrepa al badoké, eta éska, éska ere báí (JZ, Ots)*
- *kórputzák ál daukén guziá lán egín (SE, Ots)*
- *bakótxak, izan... dokéna bezála: xéi, zázpi, zórtzi... (SA, Oro)*
- *etséan eztáukegu xardóki úskarara, baizík ere... (DG, Esp)*
- *éztókiela xán báizik ere... egúnián... gáuza, biár den gísá... (DG, Esp)*

Hona kasu bakanen bat pluralean:

- *bérze létra txíkin kebék nik eztózet léi, éz-ez-ez... (DG, Esp)*
- *nik, oráinik, Rongàriköak... kàsik etziáuzkitzut... konpréndi (JE, Esp)³¹*

²⁹ Esaldiaren bukaera ... *téjak ta gáuza kóek zen*; plurala eskatzen zuen beraz.

³⁰ Adibide honetan eta baita jarraiko beste batzuetan ere diptongazioa gauzatu da.

³¹ Esaldi honetako *etziáuzkitzut* era, agian ere ‘etziáuzkitzut’ izan daitekeena, ‘ez ditzaket’ izatera dator gure ustez –zukako alokutiboa–, Bonaparteren *Études*-en ustezko ‘nik urak’ horretarako dugun *diozkezut* erari jarraiki ‘etziózekut’ itxaron bazitekeen ere. Gure lehenagoko ‘(8 - Espartza: taulak / esaldiak)’ azpitituluko saioan, baina, hori ‘ez dauzkat’ izatera datorrela esan genuen, interpretazio oker bat eginez.

Alegiazko ahalera-kasu bat ere badugu, pluralean, Bonapartek bere *Études-en Potentiel Conditionnel* deiturapean aurkeztu zuena, alboan zera gaineratuz: *emprunté au conditionnel*.

- *abér, zómat [urte] pentsátzen dúk... izán nozke?* (SA, Oro)

Iraganaldirako, Bonaparteren aipatu lana oinarri harturik beti ere, honako erak ditugu 'nor' singularrean dela: *noken, zinoken, oken, zoken, ginoken, zinokeyen* eta *zokeyen*. Alboko ohar batek zera dio: *emprunté au conditionnel*.

'Nor' pluralean dela, berriz, honakoak: *nozken, zinozken, ozken, ginozken, zinozkeyen* eta *zozkeyen*, alboko ohar batek gauza bera dioela: *emprunté au conditionnel*.

Singularreko erak direla-eta baina, Eaurtako S. Karrikak, lehen aipatu urtean, honako erak eman zizkigun, aditz barruko lehenengo -o- guztiak -au- diptongo bihurtuz: *xán naukén* eta *naukién, xinaukén* eta *xinaukién* (xuka), *zaukén* eta *zaukién, ginaukén* eta *ginaukién, zinaukién* eta *zaukién?*

Hona beste adibide batzuk:

- *ník Bilbabén enuén elastátzen iyórekin ere uskára, enóken, ez...* (LC, Ots)
- *ez nuén, enóken érden* (PA, Eau)
- *egón nintzaxún triste (...) ez bainaúkén... xan* (JU, Eau)
- *gázte nintzálarik xáten, xan nokián guziétarik* (SA, Orontze)³²
- *zàku bátian ártu granúa, zernàiden zuén, pizá xinaukiéna áldian* (JU, Eau)
- *te órduan, pues, al tzáukénak, eròstén zixun* (JU, Eau)
- *géro, giblét, enbàlsatzén... urá, ezpaítzóke(n) igár* (LS, Esp)
- *etzénian xíten [aizea] ez ginoken [egin, eultzia]* (JZ, Ots)
- *ez ginoken sar, zabalágo ezpaítzeken igar* (FR, Esp)
- *mígak ez, etzén egíten, almadían gañeán ez, etzókeyén egín, éz* (LC, Ots)

Hona, bestalde, beste eratako adibide xume batzuk, AHAL aditzaren bidez burutuak:

- *al gínuen bezála* (JU, Eau)
- *àl gúzia lúze, al gúztia, lúze* (SN, Ezk)
- *urdákéria al dú(u)n gúzian* (GM, Ezk)³³
- *àl guziá, baták ebén, berziá gòittiagó, berzúa apàlagó* (PP, Oro)
- *pues ník bai, prisa xút; tal còmo al dút konbersátu?* (DG, Esp)
- *egón nintzaxún triste (...) ez bainuén al izán xán* (JU, Eau)

BALDINTZA

Baldintza-kasuak gure saioetan zehar maiz askotan agertu badira ere, beren baitan zenbait aditz trinko erakusten duen hainbat adibide dakargu hona, alde batetik, eta baita saiootako aditz-koadroetan, modu indikatiboa ukitu dugun neurrian, zeharka baizik agertu ez diren beste eratako batzuk ere bai, bestetik.

Hona, beraz, beren baitara aditz trinkoak biltzen dituzten baldintza-esaldi batzuk:

- *eta ezpálimatzáude tséguru txú, galdín dazú... áitari, zùre aitari* (SN, Ezk)
- *ézpárimadágo éri edo kalá guziéndako da ónik, étxerik elkítzëa* (SE, Ots)
- *eta ilabetéko ezparimadágo deus eré!...* (SE, Ots)

³² *nokian* hori, *Études-en* agertzen den informazioaren arabera, zaraitzuerarako ez baina erronkariarako egokia zatekeen.

³³ Ez da ongi aditzen; ez da, beraz, oso segurua.

- *euriári bàlimadágo pues géeeeldi ta xáten!* (NE, Esp)
- *trámu kontan... badáude amaláur edo más zúr, órduan...* (LS, Esp)
- *pues erregeetan balimaxinaudén kán...* (DG, Esp)
- *ta géro pues, edátzen ginixún eúltzia, egúna ónik bazágon* (JU, Eau)
- *ugáldia bázegón andí etzrén atrébitzen sártzra* (IP, Ots)
- *egunóro eúltzi egíten ginuén, egúna bazégon ónik...* (JZ, Ots)
- *egúna óbia bazaón, bertzáñez eskòletán...* (LS, Esp)
- *ezpázagon... bágadoi... o úrrun bazagón badagóya* (LS, Esp)
- *béiek (...), eznégin bàrin bazáuden* (SA, Oro)

Jarraian alegiazko baldintza-kasu batzuk aipatuko ditugu, beti ere Bonapartek bere lanean aurkeztu zituenekin erkatu ahal izateko. Lehenengoak, iragangaitzean, *Suppositif Présent* deiturapean agertu zirenak dira: *banintza*, *bazintza*, *baintza*, *balitz*, *bagintza*, *bazintzaye* eta *balidra*.

Hona adibide batzuk:

- *ojalá áurten eré fan banintza!* (DG, Esp)
- *ezpánitz, ezpánitza órítzen ta expádakít nòla erràten tzé...* (LS, Esp)
- *etzaéla déus e... pasátzen éni... portátzen banítz órduan bezála* (LS, Esp)
- *ai! emázte kóri xin báliz kóna...* (SE, Ots)
- *kláro, eskribitrik éon bálí(t)z, ordúan áisa!* (JZ, Ots)
- *izán báliz... kála, kéndik kála, ála kartraáño...* (DG, Esp)
- *izan baliz opil beratza* (FI, Ezk)
- *étxea ándi dugu báí; óngi ègon bálí(t)z arrèglatrik!* (TE, Esp)
- *bàia expálidra fán? kémen bízi gi-... bízi izan grá betí!* (JZ, Ots)

Bigarrenengoak, iragangaitzean ere, *Suppositif Futur* deiturapean aurkeztu zituen: *banendi*, *bazinte*, *baendi*, *baledi*, *baginte*, *bazintie* eta *balite*.

Hona adibide pare bat:

- *órai (...), exér baledí, áur kuek, egónen drelá maístra korrékin...* (SE, Ots)
- *guziók fán balíte... batiála, etzén kainbérze enkuéntro izánen* (JZ, Ots)

Hirugarrenengoak, iragankorrean, *Suppositif Présent* deiturapean aurkeztu zituen: *banu*, *bazinu*, *bayu*, *balu*, *baginu*, *bazinie* eta *balie*.

Hona zenbait adibide:

- *ken eré eséri bánu...!* (TE, Esp)
- *ník ere bízi izan banó senarrá...* (DG, Esp)³⁴
- *bai... berétakó xakín balú!* (SN, Ezk)
- *kéngo uskárara xardóki bálu, ordúan bai bayá...* (TE, Esp)
- *klaró... expálie deus é, ez zírán izaundrik* (JZ, Ots)

Badugu halaber 'nor-nori-nork' saileko adibide pare bat:

- *orái, errán bágínako: pues fán biar dúk...* (SE, Ots)
- *egórri báladá xáteko zerbáit izánen zén andie on* (DG, Esp)

Laugarrenengoak, iragankorrean ere, *Conditionnel Présent* deiturapean aurkeztu zituen: *noke*, *zinoke*, *oke*, *loke*, *ginoke*, *zinokeye* eta *lokeye*.

Hona adibide pare bat:

- *ta órai náí luké ere xákin, orái nai lúke ére xakin* (LC, Ots)³⁵
- *berzáñez? nóla beár ginuke?* (SE, Ots)

³⁴ Bonaparteren *Études-en*, *Suppositif Présent* horren baitan, 'banu, bazinu, bayu, balu...' moduko saila baldin badugu ere, *Conditionnel Présent*-erako 'noke, zinoke, oke, loke...' gisakoa agertzen da, esaldi honetan Dionisiak erabilitako *banu* hori, hartara, ulertzeko modukoa dela iruditzen zaigula.

³⁵ *Études-en* 'loke' dakusagu, *emprunté au conditionnel*.

Bosgarrenak, iragankorrean ere, *Suppositif Futur* deiturapean aurkeztu ziotuen: *baneza, bazineza, baeza, baleza, bagineza, bazinezaye* eta *balezaye*.

Hona adibide bakarra:

- *bah! xardóki ba-...xardóki báginezá ya... ègunóro bai* (SE, Ots)

ADITZ TRINKOAK

Oso aditz trinko gutxi adi daiteke Zaraitzuko ibarrean: ‘egon’, ‘edoki’ eta ‘xakin’ bakarrik³⁶. Datuak biltzen aritu ginen denboran saiatu ginen jakiten Euskal Herriaren erdialdeko zenbait mintzamoldetan era trinkoan jokatzaren diren ‘joan’, ‘etorri’, ‘ibili’ eta ‘egon’ aditz iragangaitzak zein ‘eraman’, ‘ekarri’, ‘eduki’ eta ‘jakin’ aditz iragankorrak, esaterako, era trinkoan erabiltzen ziren. Hona atera ditugun ondorioak:

JOAN

*orái fatén niz*³⁷ (JU, Eau) / *fáten ník orái* (SA, Oro). Hots, ‘joan’ aditza (Zaraitzun ‘joan’, ‘yoan’ edota ‘fan’, azken hau ohikoena gure datuen arabera) ez da era trinkoan jokatzaren. Espartza eta Ezkarozeko gure datuetan *fatén da* agertzen zaigu halaber (3. pertsonan), Aezkoa auzo-ibarreko lau herritan, *EDEL*-rako, *dae* bildu bada ere, esparru zabaleko leku askotan eta euskara batuan ‘do’ dena, alegia.

Hori horrela izanagatik ere, Eaurtako J. Urralburuk honako esaldia bota zuen behin:

- *fan xú... nuerára... bádoa... zéra, nietára* (JU, Eau)

Aditz hau inoiz era trinkoan erabilia izan deneko susmoa dugu beraz, ‘goaz’ era ezagunetik ere egin ohi den subjuntibo-erabilera behintzat noiznahi agertzen baita:

- *hála, ené áurra, guázen beién kuidátzra* (GM, Ezk)

- *kónke... hála! guazén... kan, Sàrzeráñot* (SA, Oro)

- *kòtxéän sartú ta (...) guázen I(t)zaltzúra, guázen Otsagíra...* (DG, Esp)

- *guázen gúziok Belenéra, adorátzera Jesúsén* (NE, Eau)

ETORRI

xíten níz [orai] (SK, Eau) / *xíten ník orái bérion* (SA, Oro). Hots, ‘etorri’ aditza ere (Zaraitzun ‘xin’) ez da era trinkoan jokatzaren, Espartza eta Ezkarozeko gure datuek (*xíten da*, 3. pertsonan) hori bera erakusten dutenez. Haatik, *EDEL*-rako bildu Aezkoako bost herritan Nafarroan zehar oso zabalduriko erantzuna dakusagu: *eldu da* (gazt. ‘viene’), ‘etorri’ri legokiokeen era sintetikoa –‘dator’, 3. pertsonan– hiru herritan baizik agertzen ez dela: Saldias (Basaburu Txikia), Alli (Larraun) eta Intza (Araitz), hirurak Zaraitzutik franko urrun.

³⁶ Erronkari auzo-ibarreko Izaban eta Uztarrozen ‘egon’ eta ‘xakin’ geratzen ziren bakarrik hango euskara desagertu aitzin.

³⁷ Ikus, esaldi honi dagokionez, gure ‘(1 - Eaurta : hasiera)’ titulupeko saioan egin genuen orripeko 16. oharra, zeinaren arabera Zaraitzu aldean, lehenagoko mendeetan, ‘fan’ edo ‘joan’ aditzaren era trinkoak bildu ziren (*FLV*, 91, 401 or.).

Haatik, *HAUGI edo antzeko zerbait bide den aditz zahar batetik iritsi zaizkigun adibideak baditugu aginteran, zenbait lagunengandik bilduak. Eaurtako J. Urralburuk honakoak eman zizkigun:

- eta... 'de tú', náugi / enáugi eta áugi, iguál xu
- gizon bát ikústen baxú, ta balinbaxáude 'de tú', náugi, ta... baxáude 'de usted', txáuri
- nai báda, pues xardóki... uskéra... suábeaz, txáuri! txóri!
- ta... bída badrá, ère táurdie / nón egon zadié?... tzáurdie... táurdie!

Eta Otsagiko S. Eseberrik jarraikoak, tar-tean zenbait aldaera dela:

- ta nóla erràten (t)zakón áurrari: etórri, etórri; ta ník éz nakién... zér zen etórri; enáugi... / kemén, erràten dá enágui; nágui! 'ven', fán adí! 'vete'³⁸

IBILI

ibiltzen níz [orai] (SK, Eau) / *è(l)biltzén nuk óngi [orai]* (SA, Oro) / *ebil-tzen aí níz, estoy andando* (DG, Esp). Hots, 'ibili' aditza ere (Zaraitzun 'ibili', 'ebili', 'ebli', 'elbi'...) ez da era trinkoan jokutzen³⁹, Aezkoako auzo-ibarrean gaurko egunetara arte mantendu den arren, ezagutzen ditugun Resurreccion Maria de Azkueren (1927), Iñaki Gaminderen (1986), Iosu Cabodevillaren (1991) eta Iñaki Caminoren (1997) lan garrantzitsuek –ikus bibliografian– argiro erakutsi bezala. EAEL-rako ez zen aditz honekiko galderarik egin.

Julia de Carlos andere otsagiarrak emaniko kantu batean, alabaina, *lanen (d)abilen artian* gisako esaldi batekin egin dugu topo, era trinkoak Zaraitzuko ibarrean ere inoiz erabili izan diren seinale, agian.

EGON

Aditz honen (Zaraitzun ere horrela) era trinkoak bai, erabiltzen dira. Hona sail osoa orainaldian, Eaurtako S. Karrikak emana:

nagó (alok. *niók, nión, nióxu*), *xaudé, yágo, dagó* (alok. *diók, dión, dióxu*), *gáude* (alok. *gaudék, gaudén*, gaudéxu**), *záudie* eta *daudé* (alok. *daudék, dau-dén, daudexú*).

Eaurta bereko J. Urralbururi, haatik, itxura hobeko xukako alokutiboa bildu genion plur. 1. pertsonarako: *kóntent giaudétxu, átzo erósi báiginuén ógi bat*. Orontzeko S. Azkoitik ere, '(h)i' kasua izan ezik, sail osoa eman zigun: *kónten niók, eséririk bainágo⁴⁰; kóntent xaudiá? eséririk baitxáude?; kónten dió-xu, eséririk baitágo; kónten giaudék, eséririk baigáude; kónten zaudié, eséririk báizaudié; eta kónten diaudék, eséririk baitaudé*.

³⁸ Badirudi, beraz, (*e*)*naugi* edota (*e*)*naqui* behialako 'etorri' edo antzeko aditz baten era fosildua dela –gure egunotara agintera gisa bakarrik heldua– irangankorrerako dugun *eraugi / eragui* edota honen beste aldaeraren bat 'ekarri' den moduan.

³⁹ Ikus, honi dagokionez, gure '(1 - Eaurta : hasiera)' titulupeko saioan egin genuen orripeko 33. oharra, zeinaren arabera Zaraitzu aldean, lehenagoko mendeetan, aditz honen era trinkoak bildu ziren (*FLV*, 91, 409 or.). Eta hain aspaldi bakarrik ez, XX. mendearen hasieran ere *bazabillan* (3. perts., iraganaldian) bildu zen Ezkarozen (A. M. Echaide: *Iruzkizundi Irukoitza*), nahiz erantzulea ez zen herri-tar xume bat izan, herriko apaiza baizik, gizon ikasia beraz eta, ikasteko gutxienez, baita Zaraitzutik kanpo ibilia ere. Fida-garria ote?

⁴⁰ Iraganaldian *báinén*gon. Severok gainera, beste une batean, zera esan zuen: *kémen niók, kémen nioxú eséririk edo ttóntorik*.

Hona, berriz, iraganaldian, S. Karrikak emana: *átzo nagón kében* (alok. *niókan* edo *niónkan*, *niónan**, *nióngóxun*), *xinaudén*, *yéngon*, *zagón* (alok. *ziókan**, *ziónan*, *zióxun* edo *xióxun*), *ginaudén* (alok. *giniókan**, *giniónan**, *ginióxun**), *zináudien* eta *zaudén* (alok. *zaudékan*, *zaudénan* eta *xaudéxun*).

J. Urralbururi, baina, itxura hobeko xukako alokutiboak bildu genizkion. Hots, sing. 1. pertsonarako: *átzo niangókan oiánëan | lenéko aldián (...)* *eniánkoxún ongi*; sing. 3.erako: *áita zioxún oiánëan... edo ziókan, mastó bada*; edota plur. 3.erako: *aitá, amígöak ziaudètxun kóntent, pòrke... erósi baitzién étsea*.

Era trinko hauek oro, diogun bidenabar, datuak bildurik gauden Zaraitzuko herri guztietan indarrean ezagutu ditugu.

ERAMAN

ermàten xut líbrua [orai] (SK, Eau) / *orái ermàten diát sagárta* (SA, Oro). Hots, aditz hau (Zaraitzun ‘erman’, ohiki) ez da era trinkoan jokatzeko, Espartza eta Ezkarozeko gure datuetan halaber (3. pertsonan bada ere) *ermaten du* kausitzen baitugu. Aezkoako herri guztietan ez dakigu –Arian *badama* bildu zen *EDEL*-rako–, baina aditz trinkoak mantendu dira, lehen aipatu Azkue, Gaminde, Cabodevilla eta Camino ikerle ezagunek argitaraturiko lanak kontsultatuz gero garbi asko ikus daitekeenez.

EKARRI

èragui xút oái bérian (librua; SK, Eau) / *orái eràgui diát sagár kau* (SA, Oro). Hots, aditz hau (Zaraitzun ‘eragui’, ‘eraugi’ edota hauen zenbait aldaera) ez da era trinkoan jokatzeko, Espartza eta Ezkarozeko gure datuetan ere, 3. pertsonan, *eraguitzen* / *eraugitzen du* baitakusagu⁴¹. Aezkoan, neurri batean bederen, era trinkoak mantendu dira, Gamindek, Cabodevillak eta Caminok argitara emaniko lanetan erakusten zaigun bezala. *EDEL*-an ez ziren aditz trinko honekiko erantzunak bildu, ohikotasuna erakusten dutenak baizik.

EDUKI

Aditz hau, alabaina (Zaraitzun ‘auki’, ‘iduki’, ‘iruki’, ‘eroki’, ‘edoki’, ‘etxoki’, ‘itxiki’...), era trinkoan jokaturik aditu dugu maiz, Eaurtako S. Karrikari lehenik *badút díru* eta ondoren *edókitzen dút* –mementurako– bildu genion arren. Guk, sail osoa inoiz galdetu ez genuen arren, lagin batzuk atera ditugu geure materialetatik hemen aurkezteko.

Hona adibide batzuk:

- *pues kúra, orái daukít... fiébre kóri, igàre nuén eta...* (SE, Ots)
- *góiti daukít ardatzá ta múrkillarà, eta... ári kau èten dút* (JZ, Ots)
- *orái daukít Madrillen, alába korí* (DG, Esp)
- *atzèrik dóki(t) úskarara, e?* (DG, Esp)⁴²
- *baia Egúberrítik bádaukét kópia* (LS, Esp)

⁴¹ Ezkarozen, 1980an, *eráugitzen du* / *eráugi du* bildu genuen *EDEL*-rako, non, lehenxeago, ‘etorri’ aditzaz jardutean aipatu dugun ustezko **(h)augi* aditz zaharra garbiki islaturik ikusten uste dugun.

⁴² Honen aurreko lerroan berriemaile honek berak erabiliriko *daukit* bat badakusagu ere, oraingo honetan, *-au-* diptongoa deseginda, *doki(t)* aurkitzen dugu.

- *eztákit nik nón daukitén, kóri* (GM, Ezk)
- *kor, Felípa Kárlóséna, báitaukizu ére... zéréan* (IP, Ots)
- *nón... dáuki oté kontú kori?* (JZ, Ots)
- *mutíko gaztenák bátin yá... zerbitzua... kunplítrik-eta, daukín!* (GM, Ezk)
- *daukígu bordára ániz májo* (DG, Esp)
- *Argilóa, ere báí, kémen baitáukígu, Sartzékoan, ere báí* (DG, Esp)
- *eta gúk daukixúgu uskára káu... póbretako* (DG, Esp)
- *eta daukié amóntonatrik...* (SE, Ots)
- *eeh! nón daukié ya?* (SA, Oro)
- *órai... kláro! eztáukie... déus ere gentzén* (SE, Ots)
- *orái eztákit badokíte⁴³, orái ez* (PZ, Ots)

Hona adibide batzuk pluralean ere:

- *atzérik dauzkít ya, atzérik* (CK, Eau)
- *bàia dáuzkit bégiak erituxaiék⁴⁴ eta, gafák eztítut eséri ta akábo* (LC, Ots)
- *brónkioak dauzkít ániz gáizki (...) íltzen nizalarík sendàtien drá* (DG, Esp)
- *hermano y hermana, dauzkítxut kan, séme ta alába* (DG, Esp)
- *íl zen senárta, eta... sémeak dauzkí guziák* (SE, Ots)
- *oáño... konózimiéntöak dauzké ànitz óngi* (FR, Esp)

JAKIN

Aditz hau ere (Zaraitzun ‘xakin’) era trinkoan jokaturik aditu dugu noiz-nahi, datuak bildu ditugun ibarreko herri guztietan. Hona ia sail osoa, orainaldian, Eaurtako S. Karrikak emana: *badakít léziönëa* (alok. *bádakiát*), *badakíxu* (xuka), *badaki*, *badakígu*, *badákizie* eta *bádakié*.

Iraganaldian Karrikak honakoak eman zizkigun: *nakién* (alok. *nakíkan*), *xinákien*, *yakién*, *zákien* (alok. *zakíkan*), *ginákien* (alok. *ginakíkan*), *zinákien* eta *zakién* (alok. *zakiékan*).

Orontzeko S. Azkoitiri, baina, honakoak bildu genizkion: *badakít** (alok. *diakiát*, *diakinát*, *diakixút*), *bádakizú*, *bádakík* / *bádakín*, *badaki* (alok. *bá-diakíxu*)... Kurioski indefinitu edo neutroko 2. pertsona ematean zuka erabili zuen eta ez xuka, alokutiboak ematean egin bezala.

Azkoiti orontzarrak emaniko era alokutiboak –zeinetan, hutsik egin gabe, eron lehenengo silaban *-i-* bat tartekatzen zuen– osoagoak iruditzen zaizkigu eta, ondorioz, egokiagoak eaurtarrarenak baino. Ez ditugu halakoak adibide bakartzat halere, beste zenbait berriemailek ere modu beretsuan eman baitzituzten erok.

Zaraitzuko ibarrean ‘jakin’ aditzaren era trinkoak guztiz ohikoak izan direla agerian utzi ondoren, gure materialetatik ateratako pluraleko adibide batzuk ere ekarriko ditugu hona, horren guztiaren frogagarri:

- *nik badázkít, erríko... étxe guziák* (CK, Eau)
- *órai erákusten tién gauzák, guziák badázkígú* (SE, Ots)

⁴³ ‘badokiten’ itxaron beharko zen hor, itxuraz, ‘badaukaten’ baten parekoa, alegia.

⁴⁴ ‘Erituxeak’ izango ote da hori? 2003ko urtarrilean Pedro Juan Zokori eginiko ikustaldian bera-ri galdetu eta, guk aditu uste duguna zer den ez jakin arren, testuinguruari behatuz, gazt. ‘llorosos’ izan daitekeela esan zuen.

- *ta orréngatik éztazkigú dénak, lenéköak* (LC, Ots)
- *garagarzároa, garíla, abúztua, úrria(...), bánazkitzún guziák* (DG, Esp)
- *dénbraz báginazkién gáuzak baia áaah!...* (DG, Esp)
- *ániz gáuzza bagínazkizún baia...* (DG, Esp)

3. AHOZKO TESTU BERRIAK

CARMELO KRUTXAGA ESARTE – Eaurta

Denbora bateko oroitzapen xumeak (1989)

- *zure aurzutuan nola yolasten zintzaen errian? kaniketan edo zibetan edo...?*

- Pues kán, eskólára... zágon, ené etxearén saétsëan, ta elízara... ere báí za-gón –dágo eré orái...– kán saétsëan; ta... karnizeríara, ta geróooo... ogía eít(t)en⁴⁵ dén... lábea, labéa dèitzen báita, erdéraz ‘el horno’, bàia uskáraz lábëa... uskáraz lábea, bai. Ta ní... xánik nágo, patákak egósi tzërén bézkótik, ta... ène ámak egíten zuén... tortas de maíz; iríña... ió, èrrotán, ta géro, opí-lak eín... irín kartaz; ta ónik! bàia patákak, bexkúa élki... làrtzétik, eta xán... guk. Ardóá?... bien! ardóá batré; tà beár baginuén àrdo édan, fàn bear zuén... ené anáie bat gaztiágo, ark gutú bat gári artú, eta pintá bat ardóren bílla, tà tabérnará záon saétsëan... ta kála. Ta gú, ene ámak àzi ztuén... zórtzi! zórtzi ta ní zarréna, bèrre guziák gaztiágo.

- *bizi dira oraino?*

- Ez! írur edo... zòrtzitárik, láur ílik; orái, eztá... ez grá bízi bàizik ére... írur: bí anaé eta... arréba bat. Ta anáia, bizi dá Eáurtan, sòrtu etxeán, nausí... naúsia. Ta... gérran, anáie bát il (t)zén, Kaximíro... tà orái... bìzi giá írur: bí anaé... eta arréba bat; ta arrébara, dagó Misérikórdian.

- *kemen? Iruñan?*

- Irúñan.

- *eta anaia, non erran duzu?*

- Anáia Eáurtan... bat; be(r)zéak íl z(r)én Buenós Airesen.

- *ongi da baia ez dadazu erran zertan yolastu edo... nola erraten da ‘jugar’?*

- Jugar; uskáraz... xókatzra.

- *bai? eta orduan, kárikala elkita, nola xokatzen zintzaen?*

- Pues kán, kárikàn, xókatzen gitzán... pues, ánit, ánit xókotra; bèa ník... ène xokátzra ezpanítzan áita[k] ikústén. Ta... ni, zortziétárik, nòla... báinítzan zarréna, tokàtu zitzaidán... kánpo elkítzra, lemíziköa; ta bérzeák, enékin betí, gaztiágo!

- *eta nora faten zintzan, oianeala edo?*

- Ez, ez, érrian, kán kárrikan! érrian kárrikan, oiánían... éviz egon; (zu-zenduz:) bai, oiánían egón níz... béiekín, únai... erràten báita...

- *baia ez duzu erran, mutikotan, nola xokatzen zintzaen...*

⁴⁵ Gure ‘(1 - Eaurta: hasiera)’ azpítituluko saioan –FLV, 91– *eíten* idatzi bagenuen ere, oraingo honetan hitz honetan halakoxe bustidura ttikia aditu uste izan dugu. Ez da hau kasu bakarra izan, gainera.

- Kan, batá berzearekín... báta bérziarekín, á niz xókotra; kán allégatu ein bear tzién, màrruála... ta, bérze anítzek pues: “ník bear diát... altxátu kór, zókó kórtan; ta xé(g)i, “i⁴⁶... xégi ná i badúk gíbletik”... ta kála.

- *eta altxatzeko zoko korrek [ezkutatzekoa, alegia] nola du izena?*

- Ah... éztakít, yá eníz orítzen ya, àtze záizta...

- *eta marroala nola xokatzen da?*

- Màrroála? pues... paréte bátian, onkítu, ta berzé paréte batián... xoká edo, unkítu, báita ere; ta kóri dá márröala.

- *zenbat aurrek artzen zuten parte?*

- Ah! a lo mejor zórtzi edo ámar laúnek, bai, edo yágo edo gúttiago (...), eníz orítzen, ya, urté anitz igàri dá ya.

Lanbidez latorrigile izana (1989)

- *eta zuk zer izan duzu ofizio? laborari?*

- Ez, ojálatéro.

- *bai? eta bazinuen taller edo, Eaurtan?*

- Bá i-bai-bai-bai...

- *eta zer gauzak egiten zintuen?*

- Á niz basíja; ník, ikási nuén ofiziöa... Zangózan, bai, ta náusi... erákutsi zadának, dèitzen zén Pascual Estabolite, bai, ta págatzen nituén... xána, záz-pi suéldo... égúnian; ta irúogei dúro... erákustekó ofizioa. Ikási nu(e)lárík, igàn nintzán... Eáurtàra, ta kán esèri nuén talléra, ta trabájatu dút, ofizioán, órai ártio; jubílatu nizála (...). Ta kála.

- *eta zer basija-klase egiten zintuen?*

- Á niz basíja... ah, pues jéndiaren... zéreko.

- *bai, baina nolako basijak?*

- Ah, noláko basíjak? pues, éztute... zérik, réglamentorík; á niz gauzá, á niz gáuza. Ìten nuén... lítroa, lítro érdia, dekalítroa... ta órai, len, usátzen zén pínt(t)ara⁴⁷; órai lítroa, yá eztá píntarik, orái lítröa.

- *eta marmítak edo?*

- Marmítak?

- *edo tupinak, ferretak eta... egin dituzu?*

- Bai, ferrétak ere bá i...

- *nola egiten da ferreta bat? aisa egiten da?*

- Bah! dakiénak egit(t)én... áixa dá, kláro!

Ebakuntza baten historia laburra (1989)

- Ni, operátu ni(n)tzaén, apéndizitútík, Frántzian, ospitále bátëan, deit-zén zén Ixpúra; ta kán opératu nintzaén apéndizitútík, ta séndatu ni(n)tzán óngi. Ta géro, erràn zadan: “ha de volver usted otra vez”... yá óngi zagón opé-raziöa, ta óngi zagón, bai.

- *eta zendako fan zintzan Izpuraraino?*

⁴⁶ Lehenagoko saio batean (FLV, 92, 79 or.) *xúri, i(r)i...* idatzi bagenuen ere, hura aldatu egin dugu orain, testuak honela zentzu handiagoa hartzen duelakoan, nahiz, egia esan, hori horrela den oso garbí ez dugun.

⁴⁷ Gure ‘(2 - Eaurta: jarraipena)’ azpitu-luko saioan –FLV, 92– *píntara* idatzi bagenuen ere, aldi honetan hitz honetan halakoxe bustidura ttikia aditu uste izan dugu, geroxeago *píntarik* –garbí-garbí– agertuko bada ere.

- Espáñan... etzütén operatzen.
- *ah, ez?*
- Ez, ordúan éz; geró así zirén opératzen, baia ordúan etzütén opér-, iltzén zirén... de cólico miserere.
- *orduan denbora anitz egiten du korrek, gazte zintzalarik...*
- Báa, báibai, oítabí úrte... nituén, operátu nintzaélarik, bai. Espáñan étzutén operatzen, ta Irúñan gút(t)iago, baia kán, bazágon dotoré bat, déitzen zén, Pierre Rosset, kángo dotórea, kárek operátu nitzan; t'errán zadán: "si tarda usted más tiempo, se hubiera muerto". Baia oráño, arpátu nintzán a tiempo, ta operátu nitzan; ta géro (...), ta erràn zádán: "vuelva usted... pa que lo vea, a ver si está bien". Itzúli nitzán, miratzéko, yá óngi... barátu nitzan; ta bízi nitzán.
- *egun anitz egon zintzan ospitalean?*
- Ez, amábi egun.

Garai bateko elurte handiak; zurginak eta harotzak (1990)

- *denboraz orai baino elur yago egiten zuen, eztea?*
- Bai, èlurr ánitz eíttén zuen lén, orái éztu elúrrik eíttén, ez. Orái... eúri it(t)en dú, baia elúrrik éztu egíttén... ez.
- *zer arren? temperatura orai epeldurik dago? yago ezik len?*
- Órai yagó... órai yágo ezik lén, bai. Len, lén it(t)en zuén élur, baia orái éztu egíttén... ez, eúri sólo.
- *eta elurra egiten zuelarik, zer egiten zinien ziek, mutiko txikinek?*
- Etsé barnian sár! etsé barnian... sártzen zén, defénditzen zén...
- *eskolara fan gabe?*
- Eskólará⁴⁸ é... fáten ze kòrrengatík, baia elúrra gèntzen zütén kàrrikatík!
- *yolasean edo, tostan edo, ibiltzen zintzaen?... 'jugando', nola erraten da?*
- Dóstan, báibai-bai, eítén tzuztén bolá batzuk, ta ermáten z(i)tuztén... buéltakà, karríkara gáindi buéltakà.
- *eta etsegañetarik eta, kola, tilinton zagona gentzeko ere...*
- Gentzén zuztén elúrra... tejádoetarík! bai. Alkátíak ordènatze zuén, elúr-rra gentzekó... tejádoetarík. Elúrra... elúr-rra egútzi, egóz...-ten zién kárro ba-tiála, palá batez, ta... erémáten zén... úgáldiala, ta géro, úrak ermán (...) gáin-bera. Elúr-rra egín du, bai.
- *eta gentzeko, tejadoetako elurra nola gentzen zen?*
- Alkátéak, ordéna eman zuén, tejádotík elúr-rra gentzekó pález, ta kóri egíttén zién; ta géro, beár zutén ermán úgáldiala, karrétera⁴⁹ gáindi, ta kála.
- *bai baina tejadoan zagona gentzeko, zer egin bear zen?*
- Eskálara bat esér! t'eskáléraz, tejádora ígan...
- *kanpotik?*
- Kanpótík, bai.
- *eta leku batetik berzera zangoz ibiltzeko, nola? baziren orraxeak edo...?*

⁴⁸ Itxuraz, 'eskolala' erabili beharrean 'eskolara' esan genuenez, berriemailea geure atzetik eraman genuen, nahiz Carmelok, inoiz edo behin, destinatibo-kasuren batean, -(a)ra gisako bukaeraren bat ere erabili zuen.

⁴⁹ Lehenagoko saio batean *karríkará gáindi* idatzi genuen.

- Bai, bazíren bai, orráxiak (...). Kan, beíak erráten baitá 'las vacas', bordétan, edòkitze ztién beíak, ta... elúrra bear tzén gendú pálaz, elúrra bear zén gendú pálaz fatéko béietra.

- *orraxekin ez da unditzen, ezta?*

- Eztá undítzen, ez... berzánez bai, orráxekín ez. Kan, beíak, edòkitzen (t)zuzté, bordétan erráten báita, ta bordára fatéko bear zutén... orráxeak eséri, ta geró faten zén áisago, aiseágo faten zén geró... bai. Kan elúrr anitz egìten dú... (zuzenduz:) len, oráí ez, oráí éztu elúrrik eitten kán... a lo mejor bátre.

- *eta orraxeak nork egiten zituen?*

- Bazágon kán gizón bat, dedíkatzen baitzén egít(e)ra orráxien; bai, gizón bat bazágon kán, karrék iten ztuén orráxèak.

- *eta zer zen? zurgina? 'carpintero' edo...?*

- Zurgína, bai.

- *eta zurginak zer berze egiten zuen?*

- Ánítz, bérze ániz gáuza!... zurgína pues... ániz gáuza egít(t)en zuén, zurgínak.

- *buztarriak ere bai?*

- Buztárriak? báí-bai-bai...

- *eta koek, zertako dira?*

- Zetáko? béier ezartzekó! je, lèpoán!... bai; buztérria korréndako dá...

- *armairuak eta, egiten zituen?*

- Báí-bai-bai... armáriuak eta ániz gauzá! éinen zué, zè[re]n bezíno konék gáuza egitten zún.

- *eta arotzik bazen? errororik?*

- Bai, báí-bai-bai; kán... bizí izan zén erréro bat, te íl zen, ta geró, geró etzágon iór ere. Kan, Otságabíen... Otságabín bazaón erréro bat, ta kúra eré il zén.

- *eta arotzak, erroreak, zer egiten zuen?*

- Arótzak? aizkúra, áitzúrta, ta... arágia erretzéko... parrílla bat, ta kála, aníz gauzá...

- *faleak edo yoareak ere bai? zintzerriak eta...?*

- Tzintzérriak? eráutzen zuzté Frántziarik; Frantzían, bazagón... fabríka bat, tzintzérrí-fabríka bat, ta erratén zakoén San Juan Viejo, ta kan ít(t)en zuzté... tzintzérriak, negúrri guziétarik; bai, ní orítzen níz óngi.

- *eta beiak eta mandoak ferratu? arotzak egiten zuen?*

- Arótzak, bai.

- *íkusi duzu zuk ferratzen?*

- Báí-bai-bai-bai; bazágon kán betérináριο bat, ta kárek iten ztuén koék, gáuza koék guziók íte ztué kárek.

- *baia beterinarioak yago egiten du sendatu...*

- Sendátu? ah! bai-bai, betérinarioák sendátzen ztu⁵⁰, báí.

- *eta bazuen leku bat kortako? ferratzeko?*

- Bai, debasjáun (?) kubiérto at, ta kán iten zuén.

- *kortako lotu eginen zuen abrea, eztea?*

⁵⁰ Hona balizko garapena: *ztu < ztue < ztuen*. Izan ere, Zaraitzun, iraganaldiko aditz laguntzaileen azken *n*-aren galera Aezkoan bezala gertatzen ez bada ere –ibar honetan sistematikoa baita–, aldi dezentetan aurkitu dugu eta, bestalde, inoiz ere 'nuen' eta 'zuen' moduko erak, esaterako, 'nun' eta 'zun' bihurturik aurkitu baitigugu. Etnotestu honexetan gainera, aurreraxeago, *baztún* eta *baztuén* moduko adibide garbiak ditugu.

- Ábrea bai, krabestuak baztún, ta... sóka bat, lótzekó...
- *eta gero zango bat goititu eta...*
- Igáteko gañéla? bai, báí-bai-bai...
- *eta gero axaxkala edo, nola erraten dakoe? 'la uña'...*
- Axázkala... ingúru egín, puxká bat gendú ta geró motz.
- *eta ferra nola sujetatzen zuen? itzekin edo?*
- Itzékin, bai, itzéak baztuén apropósito kòrrendakó.
- *eta axaxkalaren mozteko zer zuen? pujámantea?*
- Pujámántia, bai; pujámántëaz... gèntzen zuén... azázkala.
- *bai, eta kura lisatu ondorean ferra bat artu eta itzez eseri...*
- Ítzëa bai, ferrará ta itzëa. Guk, baginuén mandó bat, ta kúra... ferrátzen zuén erréroak, ta ásto bat eré baginuén gúk, ta kúra eré ferrátzen zuén, astóa; ferrak txikínago, baia... esértze ztue, bai.

Sorgin-kontuen inguruko oroitzapen urri bezain urrunak (1990)

- Ta... [peña] ándi batzúk bazaudén, ta káen péran pues altxázen ziré.
- *ah, kalako zerbait bazen? eta zer peña ziren kaek?*
- Ah, peña ándi batzúk.
- *erritik urran ala...?*
- Orón bat, urrán... bai. Lén etzéon... etzáon karrèterarík; bíde zar batzúk... ta géro, in zutén karrèterára berririk, ta badákizú nun ásten zén? Abúrregáñëan, en Àburriálta! asten zén karrèterara, ta bear zuén igarí... Eàurtarík Eskárózera; lén etzáon karrèterarík, baia orái bai.
- *eta sorgin kurak, peña kartan bizi ziren? elkitzen ziren kandik?*
- Peña kartan, bai... elkitzen ziren báí...
- *eta zer egiten zuten?*
- Ah, gáizki! gáizki... gáizki it(t)e zutén. On étzuten egit(t)én, gáizki!
- *eta leku karek nola zuen izen?*
- Sòrginzúbi; lén egi zutén, karrèterará in zelári(k), zubía berririk, t'etzáon Diputázioa kontént korrekín... Orái, ègin duté zubía berríz berririk; orai dágo óngi orái, orái dagó ongi, baia berririk ègin zutén zubía.
- *eta sorginak zer, zubiaren saetsean bizi ziren?*
- Ez, etzirén kán bizí, ez, ez; bázutén bèren etséa... Ní orítzen níz óngi, ní ere ègon nintzán kán trabàjatzén...
- *Sorginzubian?*
- Bai, Sorginzubián, bai... aitárekin, éne aitárekin.

JAVIERA URRALBURU MIGELENA – Eaurta

Euskara batua ulertzeko zailtasunak (1993)

- Baia fíja xte! oráiko uskéra korí... etxút entendátzen!... orái ikásten daudén... uskéra kóri?
- *oraikoa? ikusten duzu telebisioa?*
- Ez, fan xú... nuerára... bádoa... zéra, nietára; emán xe kláse, kében, érrian, eta fán xu zómait egúnez, eta... géro eskribitzéinxu; ikastén daudénian se conoce que eskribitzen duéla xúk iten xuéna bezála, eta... géro ník léi, etxút ja entendátzen. Eta... fijá xte, uskaldúna, ta sin embargo, kóri, etxút entendátzen; así que, txókatzen zidaxú zúek... entendátren zienéz uskéra, kéméko.
- *ebili niz zenbait aldiz erri kuetan eta...*

- Bertzé gizon, xitén den kòri eré, pues xardókitzen xú óngi uskéra, baia, zú bezála, ébliz ébliz, ta... praktíkatu xú ta... óri ikásten.

- *kemengo uskarara egiten du?*

- Bai, pues kóri gustátzen zióxu! ta kórren... zerián, diaudétxu klasén ártzen; xin xú profesór ta profesóra, eré, eta... nài dielá *xú*, porke baitá... uskéra suábea, suàbeagó èzik... ber(t)zé koek. Nik étxut, ez báitut entendátzen...

Nekazaritzaren inguruko lanak (1994)

- Xeikítzen gintzaxun, góiziàn... góiztar, deséinatzen ginixún ézne-txortá bat eta fáten gintzaxún laniála, labrári izatëarékin, beár zen lékuala; bázen aitzúrtzra, bázen... údara bazén pues... rèkolekzióna, rekoléktatzra; bázen gári, bázen... zén bezala, guziá beár ginixún póbrek egín. Bueno, aziénda bazén, bear xinuéen góiztar fán... aziéndari aténdit(z)ra; elkítzen ginixún aziéndará, eta... gárbitzen ginixún... lekuá, eta fáten gintzaxún aziéndekin. Baiá, beró iten bazuén, beár gintaxún (sic) bildú, berríz, kubiërtoála, eta lanëála guáur, alorrëála! eta kálaik, iten gënixún bízia. Bagínuen étxen egotéko... emàzteki bát... egóten xinuéen, baia bèrzelá? guziák, guziók alorrëála, áurr eta guziák; eta... xúk pèntsa zaxú zér bizí... izànen zén kúra: eguérdi xiten zenéan, sú egin, non-náiden ginaudén, eta... kaxóan txúla batzuk erré, eta... (t)zópa batzuk égin kán, kúra xán, úr trágo bát, eta tíra! lanëála!

Ta géro, pues... xíten gintzán... xíten bagintzán etséra, etséra ta berzalá bórdan lo ìn bear ginixún... baiá étsérá, norbáitek akúditzen xin... zíxun, áma bázen edo... úme bázen, etxèari eré aténditzen zitzióxun; kóri bizí! Eta... géro, údako... zéra, bádakixú! rekolekzióá (...), planá, nóla bíltzen zrén, ta nóla... el-tziák iten zrén eta kála; géro, údara igártzen xinuen, patakén tenprára xíten xinuéen, eta patákari bear zitzióxun atendítu, conque... además, údan, beár xinuéen... patáka-erría xorrátu, lúr arrimátu patakér, ta géro pues... bére ténbran bíl. Àitzurráz... elkí, eta... ábrekín, mándo edoz (sic), ásto edo zernáiden zrén, etséra kárria; órduan étxinuen káinberze... bíltzen; orái, gútiago, orái... bérze gauza bat, baia órduan, gutíiño-gutíño gáuzak... Ta bízia kála! ábras tená, ábrats, ta póbre gin(i)tzaná... póbre... ta bízia kála! zér iagó? zér iago?

- *zenbat anae eta aizpa izan zintzaen?*

- Zomát? bí aínzpa sólo, eta anáe bat, ta anáia gerrán íl zixién; ta géro bi aínzpa barátu gintzaxún, ta bát Abúrrera, Abúrrregáñala kasátu xinuéen, bañó⁵¹ bizi xu. Baia ámak baxú... aítá il xiñuéen, berrógéita... emezórtzi urtzétan (sic), eta amá... borzogéi, seiogéi, zàzpiógei eta zórtzi... úrtetán⁵², il xinuéen áma; barátu gintzaxún... negózio gúti ginixún, baia níok; ta zér in... zér e... úste zaixú iten ginuéen? al kínuená gábaz ta egúnaz, gábaz ta egúnaz, eta peón zómait bílá, ta étxea ez gínixún ipòtekátu, jendía(k), náí bazuen trabàjatú pues etzixún ipòtekatzén finkáxkõa baia, etzuéna trabàjatu náí... útz ta fán. Conque... kála bízia, ta anáia íl zixén... ta ní... áurra nintzánian, beártu tzidaxún gizón bat etsèra bildú, lanárengatik; zér uste zàixu... bízi zen kúra? póbre bezála!...

⁵¹ 'bat' zenbakiaren txikigarria dirudi horrek, 'batto' baten parekoa, alegia.

⁵² 50, 60, 78... *urtetan* esan nahi izan zuen Javierak, gure ustez.

Inauteritako giroa (1998)

- *errian egin direa ioteak edo karnabalak?*

- Bai, bai... bueno! gizónak eta guziák... disfrazatrien xíntxan! bai, kárnabal bát májo!

- *bai? eta zerez, nola disfrazatzen ziren?*

- Muzúzárköak! eta... apárejoz, ta káretak ìten zíxien bérek, vamos, étsetan ìten xíntxan, ta káreta bat exéritaz (sic), karríketarik. Ta a lo mejor bíltzen zíxen limósna, ya... iráuten zuénian kárnabálak, bau (?) kárnabal egúnëan edo... bíltzen zixén limósna, báita, etsétan emáten báitzen... txístor ta páta... arróltze ta... ógi ta guziétarik bíltzen zíxen, ta áskari bat, askári bat etsé bã-... etsétan...

- *askari edo abari?*

- Edo ábari...

- *onik?*

- Bai, bai, errázioe ánitx eta... xáteko ere gána, xokàt zerbáit zen, karríketarik àurrekín, áurr ere báí... báitzen órduan abundánte, oráí áurrik ere etxú, gúti, eta... orduán, áurren làsterkatzekó, áur... Jaungóikoak diakixú: zomáitzurek e, zomáit emazték amabí ta... izàte ztízie(n); oráí bidá ta bát eta... bátre.

- *eta mutikoak-eta lasterkatzen zituzten? zerekin?*

- Oooh! pizóntzien... badákixu zér den pizóntziá? anímalenák... artú ta géro kúra glóbo bezála, kúra, kuerdá batekin, bára batëan exéri? ta... pizóntzi...-kin, zánpa! áurrendáko; kála dibértitzen xinuén!

- *eta aurrek zer egiten zien?*

- Láster(s), láster ta... áltxa nun... áltxa zaizkén, baia... iótëak... óngi ínìk, e? iótëak ìten xintxán óngi; ióte... kárnabal-adárra xinuén ióte. Ta kála!

‘Eguberri, Eguberri’ izeneko gabon-kanta (1998)⁵³

- *eta eguberritan... ‘Eguberri’ erraten zen?*

- Egubérrietán ere báí, bíltzen xinuén líbosna, lo mismo, eta... géro bazkáriak egín!

- *eta billanziko bat edo, kantatzen zena?*

- Bai, bai, bai...

- *zer kantatzen zinien?*

Eguberri, Eguberri
gaur dela Eguberria
guzien Jauna sortu da
dugun alegriara.

Kristo xin da mundura⁵⁴
guzien reskatatzera
guazen guziok Belenera
Jesusen adoratzerá.

⁵³ Izen bereko gabon-kanta bat Aita Jorge Riezuak prestatu “Cancionero vasco del P. Donostia” deritzan lanean agertzen da, Aezkoako auzo-herri Abaurregáinean bildua (II lib., 542 or.). Bertsió horrek hamasei koplá dituén arren, aurrenekoa bakarrik, kantuari izena emáten díona alegia, bildu dugu Eaurtan, besteren bat Orontzen zein Espartzan bildu badugu ere. Doinuak, bestalde, gure egunotan erabiltzen dírenekin erkatuz gero, aldaera nabarmenak aurkezten ditu.

⁵⁴ Koplá hau, bitxi bada ere, ez da agertzen Orontzen eta Espartzan eman dízkigutenen artean eta báí, ordeá, Otsagikoan, herri honetan kantatzen dena bestelako gabon-kanta izan arren. Badira, beraz, kantu hauetako letren arteko interferentzia edo trukaketa batzuk, antza.

Andante = E G U B E R R I , E G U B E R R I =

E gu be rri, E gu be rri, gaur de la e gu be rri a; gu zien
 Jau na sortu da du - gu na le gri a va.

- *kori solo kantatzen zena? ez zen berzerik?*

- Ez... atákitra⁵⁵ fán ta... dantzá ta... etxékuandrék libosnára sáunts ápal...

- *limosna?*

- Límosnára sáunts èrmatrá! kantátzen zenían; a lo mejor lúzexágo xu báí, kántöa, baña enáix orítzen.

- *emanen duzu berriz?*

- Kor... kantátu xút! bérriz? ah... nóla asi gra?... (kantatua:) Kristo xin da mundura / guzien reskatatzera... ez! kóri azkéna: Eguberri, Eguberri / gaur dela Eguberria...

(Jarraian, eta arestiko bi koplak errepikatu ondoren, honakoa eman zuen:)

Maria tximon edatzen⁵⁶
 Jose txatarren berotzen
 ordun zer kantan ari men ziren
 semetez baten trojatzen
 semetez baten trojatzen
 ta Jesukristoren beztitzen

- *tira, orai eman duzu len ezik luzexeago...*

- Fátén níz, fanén nintzaxún orítuz baia...

- *eta ez zena berze estrofa bat 'Orientetik orientiala' edo...?*

- Izarráren ártialá....

- *bai? badea kalako zerbait?*

Orientetik orientiala
 izarraren artiala
 signifikatzen du
 erdi dela Maria
 erdi dela Maria
 eta beti Birjiñi

- Ta nón artu xu?

- *Espartzako gizon bati aditu nakon aldi batez eta...*

- Ta orítzen xintxán?... Bai, ez orítzen yágo...

- *Otsagin berze bat kantatzen da: 'Berrus karru natuse' edo kolako zerbait...*

- Bérur kárun fáktun és... èniz órítzen!... èz praktikátuz átzetzen txú.

⁵⁵ 'ataritik atarira' edo, izan ote daiteke hori?

⁵⁶ Koplá hau Otsagin ere kantatzen da, aldaketa ttikiren bat bitarte.

JAVIER KRUTXAGA GARATE⁵⁷ – Eaurta

Denetarik zerbait, hizketaldi labur bezain askean (1991)

- *Itzaltzun bizi den andre korrekin⁵⁸ egon nintzan bein, bai...*
- Itzaltzún? Bèxaró... òstatúa? an, Bèxaroáren... peán, étse úra da énea.
- *eta duela irur urte artio kan bizi izan zira?*
- Ah, báí-bai... ník eman nakón sémëari... etséa ta fínka ta déna, guziák; orái, arék, ein zála nai duéna. Órduan, lánëan, itén zuen, étseá(n) lán... bàia bah! eztú egon nai étsen; obéki dagó... dagòna gísa. Ìrabaztén du... anítz, óngi!
- *zu gazte zintzalarik uskarara xardokitzen zen Itzaltzun?*
- Ah! órduan úskäraz; (zuzenduz:) Itzältzún ez, Itzältzun etz, etzén... uskára... xardokítzen.
- *orduan lenago galdu zen Itzaltzun Eaurtan-eta baino?*
- Bai, bai, lénago; oái, Eàurtáz (!), xardòkitzen dixú bai, úskära, ta... Abùrregáñan, orái, uskára, ta bétí uskára. Abùrregáñan ta géro, -péan ere báí, Aríbe, ta oitán úskara⁵⁹.
- *eta Itzaltzun lenago galdu zen...*
- Eh! pues lénagó... èskaráz? ya! éuskaraz éz; oái xardókitzen nitzén, nuén, un poco ník? orrékin, Goyènarékin.
- *eta zuk anea-arrebarik izan zinuen?*
- Eztút ník, bátre... bátre. Éne etséan badút arrebá bat; bèna... óri, orí dagó... Eaurtán, Jaurriétan.
- *izena nola du?*
- Nazária... Nazária Krutxága.
- *eta zer da, zu baino gazteagokoa edo?*
- Bah! dagó yá... laurogéita bí, bí úrte tu; ta kálaz. Ordúan, ni... len, mútiko... nintzalarík, fàten gíntzan Frantziárara, laneára, Mauléon; nausía... Mauléon ginuén; Donáixti eta... al genduéna, ta óla ta etsetán... laneán, ez-tákizu.
- *orduan, Maulera fàten zintzaen?*
- Báí-bai-bai-bai... a Mauleón pues e... gúk erósten ginuen... zénbat yantékoa (sic), ogía ta... xingárra ta óek, dénak.
- *eta gauzen erostra Mauleraño fan bear izaten zinien?*
- Eh! bat, lángile bát, góizean kótxea artú ta hala!
- *orduan kotxe guti izanen zen...*
- Oh! Maulé... Maulèunérerík (sic), Dònextíra⁶⁰, bazén kótxea, zàldiarékin, kótxea; goizián, ésertzen zén... gizon bát, enkàrgatzén... ógien ta dénak⁶¹ ekàrtzen (t)zuén kótxëarekin.
- *eta berze aldekoekin xardokitzen zinien uskaraz?*

⁵⁷ Itzaltzuko *Ignacio* etxera ezkonduko eaurtar honek 86 urte zituen 1991 urtean, Irunberriko Agure- Egoitzan aurkitu genuenean. Hasieran bere burua itzaltzuar gisa agertu zuen arren, zehaztasunak eskatzean sortzez eaurtarra zela esan zigun. Gure '(1 - Eaurta: hasiera)' azpiztituluko saioan, zeharka izan bazen ere, lagun honekiko erreferentzia egin genuen, 1975-76 urteetan Itzaltzuko euskaldun urrien zerrenda egin zelarik bera 'Eaurtarik Itzaltzura aldatuak zegoela' esan genuenean (*FLV*, 91).

⁵⁸ Saio honetan geroago aipatuko den Irene Goiëna anderearekin, alegia.

⁵⁹ Aspaldiko denborak izan bide zituen Javierrek gogoan, hori baieztatzeko.

⁶⁰ Lehenagoko saio batean *Dònextíla* idatzi genuen (*FLV*, 91, 415 or.).

⁶¹ Lehenagoko saio batean *ógi eta dénak* idatzi genuen (*FLV*, 92, 89 or.).

- Bah! orduán bai, ordúan xardókitzen ginuén bai, ba óngi, bėti... frantsèsekín? bai, yàrduki! óngi.
- *aen eta zuen uskarara iduriak dira? ongi arreglatzen zintzaen entendatzeko?*
- Bái-bai-bai; baia óai étzu náí fán bertzéala.
- *eta fan izan ziradie ioiz Uztarroze eta Errongari aldera?*
- Óri apárte dá... béste balléko... Ustárróz, Ixába, Ronkál...
- *bai, baina fan izan zira.*⁶²
- Oh! a Larráun... eeh! ordúan étzen, etzén dirúrik, bèrze déus e, ta... múgalá, múgan; egunòro-egunóro, mugán...
- *eta kallesak xiten ziren Itzaltzura? badakizu zein diren? 'los roncaleses'...*
- Aaah... beh! roncaleses pues, égun... xúntatzen díá, egún, beyékin, ta... o Espáñarík o... Fràntxakúak... ártzen düté bída, bí bei; kánbio.
- *bai, egun egiten dute (uztailaren 13a) 'el tributo de las tres vacas' erra-ten dutena: kotxean xiten nintzalarik aditu dut radioan.*
- Kótxe? iguál... írur-láur kilómetro an, nóla dá, kótxez; bai, ánitiz.
- *eta lenagoko denboretan, aditu dituzu kallesak uskaraz xardokitzen?*
- Nik etxút, áit(t)u... óla, xardókitzen; en Roncal...
- *eta uskarara zergatik galdu zen lenago Itzaltzun Eaurtan baino...*
- Eh! úskara... oráí, ézta... [xardokitzen], oráí (...) txíkin... éuskara... bèna éz-e... rató bat étsetan usté éskolan... éuskaraz, ta andík elkí ta, adiós!
- *baia Eaurtan, Espartzan eta Otsagin geyago sostengatu dute...*
- Bai, gízön ta emázte... xarrák, báitakie.
- *eta Itzaltzun zendako ez?*
- Izáltzún eztagó ez. Itzáltzun, órrek, emázte orrék eta ník; bezték, iórk ere. Apezák ere, eztáki ya, úskara.
- *zure arrebak bai, xakinen du...*
- Bai, arrék badáki báí, éuskara, e? badáki úxkára.

JULIA DE CARLOS SANZET⁶³ – Otsagi

1992. urteko udan 88 urte zituen *Xinxuan* etxeko andre honek, euskaraz hein batean defendatzen zenak, sehaska-kantu batzuen berri eman zigun:

Begiak beltz⁶⁴

Begiak, beltza-beltzak	Txikitxo pollitena
norna dituzu?	norena, norena?
zureak amorzia	norena izanen niz?
zuk nai badituzu.	aitaren ta amena.

Ene txikitxua ta
ene pollitena
nori eman dakozu
eni itz emana.

⁶² Berriemailea Itzaltzun sortua zelakoan egin genuen galdera.

⁶³ Gure '(5 - Otsagi: ahozko testuak)' saioan jada aipatu genuen andre honek aita ere otsagierra izan zuen eta ama itzaltzuarra.

⁶⁴ Musika, gutxi gorabehera, 'Maritxu nora zoaz' kantu ezagunarena da. Ikus, adibidez, 'Boga, boga' kantu-sorta, 133 or.

Eskerrak usuak

Eskerrak usuak ekarri	Lo egiten badiazu
gure mutikotxuari	amak kantatuko dauzu
birigarruak zozua	lo egin ene maitea
gure muttiko gozua	lo gozua egin zazu.

Andante = ESKERRAK USUAK =

Es re vrak u su ak e ka rri gu re mu ti ko txu a vi, bi ri ga
rru ak zo zu a gu re mu ti ko go - zu a.

Tan-taran-tan

Tan-taran-tan, ai (e)ne maitena	Zapetatxuak sartü bi'zkitzu(t)
ez egin lorik mendian	ene maitia onia(n)
eiztaritxoak ermanen zaitu	zure amorzia utzi dezaxu(n)
erbia ziren ustian.	lanen (d)abilen artian

- Eso, eso es lo que me ha quedaö; todo lo demás se me ha olvidaö (...).
Lástima da, nóla gáldu zén... euskára, uskára... káin póllit zená.

Kukuak, txoriak uxatzeko txorimaloak (1992)

- Xórien... àuxatzéko.
- *zuk egin duzu kuku koetarik?*
- Bai...
- *eta nola, nola egiten ziren?*
- Nóla egiten zién? pues, gízon... fórna bát, estákuru... bi (t)zákuentzáko. Bí zákuak... agótza, agótzek béte eta... eta plántatu... búru-forma bát? eta kála; bí begí te...
- *besoak?*
- Bésoak ere báí, agótzekin bérze... (t)záko batzúk eta... kála.
- *eta gero tente paratu?*
- Bai, ténte paratú... no sé, donde podían ver los bichos... a la vista.
- *eta balio zien txorien uxatzeko?*
- Ah... zérbait; anítz ez, bàia zérbait báí... bai.
- *baia gero xoriek, lotsa galdu eta, ez dabe kasu andirik egiten...*
- Beh! sóbra éz... sóbra éz.

Lixiba egiten (1992)

- *eta lixua, koladara, egin du?*
- Báí-bai, ánitiz.
- *eta non egiten zen?*
- Non? kúbo andi batéz, eta... ápal, deátzen zén txurrústa, urán... elkítzeko. Eta... gáñan, trápo, or ónako trapo bát, eta káaan... ai, Jesús! ¿cómo se llamaba? atzé nitzá...
- *autsa?*
- Áutsa! áutsaz beterík, eta géro... úr elkítzeko txikára, egótxi. Eta... txurrútan... juàten zán, eta géro bérriz... ur, gárbi bat; ya, kála... unas cuantas veces, no sé cómo decir...

- *zenbait aldiz?...*
- Ya, zenbait áldiz. Bueno, arrópará xabónarekin, e? exèrtzen zén xabónareki; óngi... xaboná, eta kála egíten zén kóladara... Kolàdará, que no me acuerdo cómo se dice...
- *'lixua' edo?*
- Bai! lixúga, lixúga... (barrez)
- *eta non egiten zen? etxean?*
- Etxéan, etxéan... kén, etxéan...
- *eta ura nondik karriatzen zen?*
- Ah! ugàldetík edo... itúrrètík; ogian egitekó itúrretik, itúrritík, eta... lixúgarakó ugàldetík, eta edátéko, béste iturri bát, dágo... kàrretera péan? ta bérze bát bérze áldian. Baia ógi egitekó, plázatíko itúrri(e)tík.
- *eta gero, txurrutatik elkitzen zen ur kura nora faten zen?*
- Barréño... béxkó bat, eta geró... útsik pedàleatrík.
- *azulete edo zerbait ematen zen?*
- Géro, ugàldéan... gárbi, elkítzen... zén konpòrtatík eta geró ugàldiala; eh! ya án gárbi, eta azuléte éman. Geró... ¿cómo se dice 'tender'?
- *elki edo, eta tendi?*
- Érki, bai, éski...⁶⁵
- *eta non tenditzen zen?*
- Non? iguál alórrean, esto... o en los balcones.
- *galerietan?*
- Galériétan... eta árboletán, árbole... bázen béstealáz, sókara éz bat eserí eta, kan...
- *eta urrin ona egozten zuen?*
- Góxo! (barrez) góxo...

NICOLAS ELARRE SENBEROIZ – Espartza

Altxonbideez eta ardien bizimoduaz oro har (1992)⁶⁶

- *aditu dut kañadako bidean bizpur auntz adardun faten zela, bide irekitzen...*
- Bai, akérrak, tzíntzerri aúndi batekín, bátzurekín, ta... kolláriak májo...
- *kaiek nola die izen?*
- Guías.
- *bai, baia zer animale zen?*
- Aúña! kóyek? aúñak txíkin drénian, aúntzetí-...kín sortutá... bueno, bórz o séi ilabéte edo urtián, osátzen! eta érokitzén, urté bat edo... bída edo... edo láur; eta órduan, deítzen txé... iráskoak, kála, akérrak, vaya. Kóyek? tzintzérrak ermáten, bàëa osátrik, kóyek ez... bálio auntzétako; koyék? ta májo tie. Ta géro, animále koyék, ibiltzén... tié, allá, etsèetán ta, àrtxarkítako... txítxi óna!
- *zertako? artxarkítako?*

⁶⁵ 'sacar y tender' esan nahi izan genuen, baina berriemaileak ez bide zuen ongi ulertu.

⁶⁶ Etnografi aldetik hainbat datu interesgarri eskaintzen digun testu hau honen aurreko '(9 - Espartza: ahozko testuak)' azpituluko saiorako prestatu bagenuen ere, azken unean, hura luze samarra ateratzeaz gainera saio berri bat prestatzea erabaki genuenez, azken honetarako utzi genuen.

- Altxárkítako⁶⁷, gátz egotzéko? eta... ùrte guzián, guardátzeko.
- *nola erran duzu elea? altxarkitako?*
- Altxárki.
- *kori zer da, altxarki?*
- Altxárki? pues... arági kúyek, arágia.
- *altxarki erraten duzie?*
- Bai, bèa... àragía, akérren koyén... ar(r)ágia: atxárki; gátz emaník eta txúkatzen... así, goratrík? eta txúku izáten, ta ùrte guzián, ónik. Bàëa gátza-rengatik, e? gatz egózten, fuerté, ta, txúkatzen denéan ¡hala! legó(r)tzén⁶⁸... àmarr égun, edo gátzian, kajón batián, ta géro gárbitzen, gátz kurá ta, gorátzen eta kór. Y egáre báita, o arági gutziá gátzan, pues guárdatzen, óngi guar-dátzen; kònke hála!
- *eta ardier, adin eta ortzen arau, zer izen ematen zaie?*
- Pues... axúriek, kàmbiatzén... urté bat, bueno, urté bát... dūrátzen dí-xu⁶⁹, eta géro, bí urte dénëan, bí ortz, elkítzen, primála; bèrtze urtián, láur ortze⁷⁰, ortzál (sic)... txíkin, òrtz txíkin kúrak, erórtzen ta elkítzen... áundi, eta...orduán, láur ortxe.
- *laur ortz?*
- Làur órtz, bai... láur ortxékoa; eta géro, bèrte... bérte urtián... séi ór-txekoa, sei, eta... laurgárren ùrtián... guziák, zórtzi ortz, zòrtziák egíten (...)
izáten grand-, ánitz, ándi. Txikínak, egòzten txé eta elkítzen áundi bat, zór-tzi. Eta géro, bi urté edo irúr?, úr(s)te, ér(r)e... òrz koyekín? xáten, bétí. Ta, géro gastátzen xaié, emáro-máro-mároa, órz koyek, eta ttxíkin daudénëan yá... gen; amárr ùrte edo... diénëan, ardiék⁷¹, zortzí... zórtzi-berátzi-amár, ardiá... iltzéko, zár! egíten ya.
- *eta zonbat urterekin erditzen dira? 'erditzen die' edo 'erditzen dira', no-la erraten da?*
- Erdítzen drá? pues... ya, órai... xitén báitra áni, (zuzenduz:) ándi, urt, cuando urté bat... diénëan, egózten ya; ta... bòrz ilabeté, ìgartzén?... èrna-rí? geró ya... erdítzen.
- *eta zonbateg erditzen dira, batez edo bidaz?*
- Leméziköan... yá an kasí bat, bat, bàea géro ardí... àundi-mája eiten drénëan yá, pues... bída; orái? kási... guziék bída, ematén baitié muchó, buh!... piënso ánitz eta bìzio anítz, pues bí, bí arxó. Tìtietán, bí tìtietán, há-la! axúri baná e... àlde batián, hala! ttúpa-que-txúpa kan!
- *eta arrak, nola du izen?*
- Artzántza⁷².
- *koiek ere urte batekin asten dira estaltzen, edo denbora geiagorekin?*

⁶⁷ Batzuetan 'artxarki' eta beste batzuetan 'altxarki' eta are 'atxarki' aditzen uste dugu. Azkuek zera dio: **Artxarki** (BN-s, R), cecina, *viande salée*.

⁶⁸ Bitxi da 'legor' edo 'legortzen' gisako erak zaraitzuar bati aditzea, baina, ikusten denez, ez da ezina.

⁶⁹ 'dexu' aditzen dela iruditzen zaigu.

⁷⁰ Azkuek 'ortxe' ez, baina, **Ortx** dakar: (L-ain, R-uzt), **hortx** (Lc, Sc) : 1º diente : *quenotte, dent*. (Voc. puer.), 'hortz'en xumegarri gisa, itxura osoan.

⁷¹ 'artziék' aditzen ote den gaude.

⁷² Azkuek zera dakar: **Arzantz** (BN-s), morueco, *bélier*.

- Ya... gexágo, gexáo; ba yá urteán, ya...
 - *eta borzeun arditako ardi-saldo batean, zonbat artzantz izaten dira?*
- Artzántz? pues... borzegún?... amàrr artzántz edo ámabi, kóitan, bai; zu, berrogéit'amár edo orrèn bikalá⁷³, egózten... artzánz bakótxak.
 - *bai? berrogeita amar ardi artzantz bakotxeko?*
- Bai, bázen kála, kála eíten.
 - *eta axuriak sanjosetan iltzen tie?*
- Ah! pues, axuriék, írur ilabéte edo, diénian; bí ilabéte, íru(r)... bai, erráten: "cabrito de mes, cordero de tres", en la paridera⁷⁴...; kauetán, iltzén? txíkin, egotéko ta júgu ta gutziá. Géro... ya kéndik⁷⁵... gorá? pues búrua ta géntzen ta axúri, urtéko axúriak; ürtekó ez! baëa... zórtzi ilabéte eta kála. Koyék ya íltzeko ta búru ta gútzia (...). Y orduála artiót? írur ilábete artiót? pues... burútan guziák, or ártzen txé. Así que, txikinák? írur ílabete; andiék... pues zórtzi ilábeteak, axúri; ta géro, xíten baitá pues... urtia denián, borregos, lén osátzen báitzren, borré(g)o, eta... auñák, osatzèn badrá, pues.. pa'iráskos, akértako.
 - *eta auñak ere izan dituzu?*
- Auñák? bai...
 - *baia iraskotako izan bage, e?*
- Bai, auñák pues, àuntz, á(u)ntzak erdítzen drenián!
 - *kortaz, auntzak ere izan dituzu...*
- Bai, bai, àuntzaldiák, errí, goitikó errëák, ordúan ba-...izén àuntzaldia! erríko... éznetáko ta éz kan beík! eta... auntzèetík, èlkitzén éznia, auñák, ilábete bát edo algó... yágo denián? íltzen, eta géro éznetako àuntzak.
 - *ah, bai?*
- Érrian, báibai.
 - *eta erri kaietan edaten zien auntz-eznea?*
- Gutziá auntz! auntz éta órduan, gutziétarik.
 - *auntzak ebiltzen dira ardiak beño leku gaixtoagoetan, ez dea?*
- Méndi mal-... árbol, ah! kálako mendià(n)! mendí gutítan! buh! auntzák? paráje gaxtóenetán, eráblitzen, bai; da kála!
 - *orduan izan zira artzai eta auntzai...*
- Auntzái ere báii, áuntzek, áuntzek... eráblitzen ánitz; aaah, akáitzen! Ardiék et-, kángo ardiék? ta én eráblitzén? ántxe, txúrra; txúrrak... eráblitzén más que... látxa.
 - *ah, kori ere galdegin bear nauzun, aber zer ardi klase ziren; txurrak?*
- Sí... txúrrak; Nabárraz juán? kitáö ménditto ontán? que en... los vasos que llaman, kémen látxa⁷⁶, eta kán txúrra⁷⁷; ílëa... txikínago.
 - *txurra dea obe?*

⁷³ *bikala* hori oso bitxia da Zaraitzun, Erronkaribarko Bidankozen behinola arrunta omen zen arren. Izaban eta Uztarrozen, aldiz, zentzu horrekin beti ere, 'gisa' aditu dugu inolako salbuespenik gabe duela honezkero urte asko xamar.

⁷⁴ Hitz hori ez da batere segurua, 'planderá' aditzen uste baitugu.

⁷⁵ 'kesdik' aditzen dela iruditzen zaigu.

⁷⁶ Iruñea ondoko Berriozarren kontatu zigun hau guztia Nicolasek.

⁷⁷ Bardeetan, alegia. Ardi-mota hau 'rasa navarra' izenez ezaguna da orobat. Hau dela-eta, honela mintzo zaigu Fermin Leizaola etnografo aparta: "Euskalerriko beste mota nagusienetakoa 'rasa navarra' delakoa da. Beste leku batzuetan mota oni 'churra' deritzaiote." (*Euskalerriko...* 66. or.).

- Sí.
 - *bueno, tierra koietako bai...*
- Bai, aragia tamién, finago.
 - *bai, kango lurrak dira umedoagoak...*
- Sí, úmedoagoá ta... txúpatzen óngi, ta... kàngöák? ángo árdiak... kén-go béyen bezala, euriári bàlimadágo pues géeeledi ta xáten! baëa kèngöak? ké-erlan (?) eráblitzen txúrrek, eráblitzen dútxu, ez... éz barátzen!
 - *ardi eta auntz, batean iduki duzu?*
- Bai, báí pero, bàya... errían, àuntzaldía berétx; àrdietán? béti, ermatén pues... bàlimazén borzégun ardí pues... zórtzi, ámar edo... áuntz! Áuntzek, zenbé-...tzén (sic) ta, kála, gía... giatzén, máldetartiétala... eráblitzen, mucho.
 - *bai, zailago dira, makurrago, gobernatzen...*
- Bai, eta... akerrék ere báí, akerrék pa-... igártzekó pasú bat edo áteka kor... guziá, axànz-akerrék? abéa (?) artzén, akérrak eta ¡hala! tzintzèrr ermà-ten báitie, tzintzèrrén gilbétik kán árdiak⁷⁸ se(g)ítzen!
 - *giatako onak, ez dea?*
- Gíatakò, bai, óna; onágua áuntzak èzik árdiak, gíatáko, vaya. Geró, gía-ren gibletík árdiak ere iguál... fátén. Ta méndi kortárik, kañáda koitarík pues ¡hala! baizágon... zómait páso edo gáxtoála, akérrak! altzína! akérrak kór men-dí, akérrén gibletík, tzintzèrrien gibletík, árdiak buuuh!... betí.
 - *eta zu espalderorekin ebili zira?*
- Bai, bai, bai... espàlderoá, bazuén esó, korréak... gòitirík...
 - *ubel edo... 'korrea' erraten da?*
- Bai, korréa batzúr, e... egitten xú, kóna, kebedík (sic) korréa bat'á, ke-bendík bertzé bat, ta... kèbendík krúzatik (sic), eta ótra, ápalik; ta... èxpal-dá, bát e únkitu bagé, egù guzián.
 - *eta denbora kartan, zer eramaten zinien xateko?*
- Aaah! xatekó? éne dénbran kasí, ógi eta txúla, e... urdákí! ejéjeje...; orái, oái, txuléta-...rá, ta oái, gáuza ánitz; báia, ordúan? ez, biziorik éz.
 - *eta 'sebo royo' eta kalako gauzak?*
- Sí, sí... kan, etzéna gáltzen.
 - *eta edateko?*
- Aáh! ur.
 - *xako bat ardo?*
- Ta... xáko bat, xáko bát, xáko... litro bát edo (...), ègun guzíkó.
 - *eta denbora gaixto egiten zuelarik, non sartzen zintzaen?*
- Pues... órduan, ematén... kórlían, bórdan.
 - *korralean?*
- Bai, korlèán? bórdan... kémen, bòrdará, zéra... uskára.
 - *bai, korralea, ez dea?*
- Bai, eta, [v]amos! uskàrá?... kórlía⁷⁹ ta géro... eta... ordúan, pues... ez-pázagón... pesébrerarik? pues... pája, agótza! ábrek ta kándik xatén; lu-, ah! kánpotik e kènentí? (sic), ère urrán...
 - *kortaz, denbora gaxto egiten zuenean ongi guardatzen zintzaen...*

⁷⁸ *lardiak* -agian *lerdiak* -aditzen dela iruditzen zaigu.

⁷⁹ *korle* hauxe, gazt. 'patio' adierarekin baina, aspaldi bildu genion Ibiztako Felipa de Carlos an-dereari, ohiko esanahia, hitzaren zabalera antza denez, nabarmen itxuraldatuрик.

- Bai, sí, bai, bórda zomáit, bórda... bėti báí... pesèbrerás, eta kára ermatén, ta érmátén. Eta méndi dagónëan, roméro batzúr, báita kála góra, roméra-púntak eta èri báizen, ròmerá, elùrretík eta ¡hala! roméro xáten.

- *bai? ardiek romero xaten?*

- Eta txapárro tamién, txapárro.

- *ardiek ere bai? ez auntzek solo?*

- Sí-si, báí-bai, guzítik xáten; góse denëan, guziá, guziá... gautzá onik.

- *eta ez zitu sekula arrepatu erauntsi edo tormenta batek?*

- Oooh! ánitz! ah! segúro que... ánitz.

- *eta 'rayo'ren bat... 'rayo' nola erraten da?*

- Ah, sí, árból eta... nón dagón⁸⁰... mendí, pues kára bíltzen árdiak eta, maldáren petík, igár, tronádara.

- *baia erraten die peligroso dela...*

- Bai, bai, bai, txispára⁸¹ kuén, koék, zéden (?) txilímistakín, ño! txilímistá ta, ezpadá erórtzen rayorík, óngi, beá... a mí, [v]amos, a mí, ení, ez tókatu ráyo géro!

- *rayorik ez, e?*

- No, urrán bai, árbólietan búh! tronádará igaré ta... jo! bàña tölúmista bát... fuèrte egín ta, ah, íl!... menditík ta míra! árbolían, ah! góitirik ástän, abájo, arróllarik, arróllatik. Ta... àldi batéz, pues... xierra Ándiren, ahí, en... Óllo oro⁸², bázen... déitzen baitá, berrógei... árdi, il díe (...), ráyo batek. Epe! ya, eta kán, òri're, también; allí tamién, allí mató (...), ta arrián petík, guziák! guziák abrásat(r)ik, parátzen. Bàen badagó... zién? ('ehun', alegia) pues iguál, egúnak.

- *kortaz suerte andia izan duzu, arbole pean baratu izan baitzira...*

- Kortík, guziá; ez, ez éortzén... elórria(n); árbóle bát... déitzen báita ellórri? pues, kórr etzén eórtzen, ta èllórri... dagón lekuák? kan, xerrá Andián eta bàitagó? ellórri eta, bíltzen gintzán, árdia(k); bàia... lérrarik, pínöa, sí, pínö, baitá? lerrarik? ánizko; resina karí? resina karék déitzen.

- *deitzen du rayoa, e?*

- Bai.

- *aizu, eta aise dea elorri pean sartzea? puntxak eta baititu...*

- Bai, bai, bai, púntxak baitú ta... géro... gránoxko górrri batzúr, atzítze (?), korr'é ez éortzen, eta... eta jéndiak, elòrrri koitarík, kan, érrian? ermáten... arbòlikó, [v]amos, kála... mákla, koitárik, eta géro bendézitzen, eta éitse itén eta izartzén ilórrri; ellórrria, ellòrrialá éz éortzen, vaya... Ahora, báguala ta... lérrarí, eta áritzarí ta koyér gutziér, éortzen.

⁸⁰ *don dagon* aditzen da, gure ustez.

⁸¹ Esaldí ilun xamar batean kokaturiko *txispa* hori, gazt. 'rayo' ote da, agian? ez dakigu, zeren, Nicolasek berak, aurreraxeago, 'rayo' hitza erabili zuenaz landa, Mitxelena prestatu *Un vocabulario...* izenburuko lanean, 'oxmeari' agertzen baita, 'rayo' izendatzeko.

⁸² 'edo' izan daiteke hori, behar bada.

Zaraitzun barrena aski hedaturiko Eguberri-kantua (1992)⁸³

- ¿Empiezo?

- | | |
|--|--|
| 1) Egubérri, Egubérri
kau delá ⁸⁴ Eguberriá
gùzien Jáuna sòrtu éta
dugunáren alegriará ⁸⁵ | 5) Erdenén dugú, érdenén
gùzien Jáuna Belénén
... ..
... .. |
| 2) Òriontétik òriontiála ⁸⁶
izarráren argiá
izar árdan ⁸⁷ señaíleá
erdi déla Mariá. | 6) Belenéko iriá
idi gùzien andiá
an sortúrik emén ⁹¹ dagó
gùzien Sálbazaleá. |
| 3) Mària txína ⁸⁸ edátzen éta
Jòse txátarren ⁸⁹ berótzen
Jòse txátarren berótzen éta
áur eder báten trojátzén ⁹⁰ . | 7) Ìzar edér bat élki dúzu
bi mendíren artetik
izar árdan señaíleá ⁹²
irur érrege Belénen. |
| 4) Àurr eder báten trojátzen éta
Jesukristóren béztitzén
guàzen gúziok Belenéra
adorátzera Jesúsén. | 8) Ìrur érregek éman zúten
gure Jáunarí presénte
bàtak úrre ⁹³ bérzeak mírra
irurgárrenák inziénsóa. |

⁸³ Neurri zehatzik gabeko koplak hauek lehenik errezitaturik eta ondoren kantaturik eman zizkigun Nicolasek. Hemen idatzirik ageri dena aurrenekoa da, horregatik azentu edo tildeak agerian izana. Bi bertsioren artean, alabaina, diferentzia txiki batzuk aurkitu ditugula kontuan harturik, halakoetan ustez ongien dauden aukeren hautua egin dugu. Erkaketa-kontuei dagokienez, bestalde, bertsioren honen eta Orontzeko herrian Ino Andueza andereak eman eta jarraian agertuko denaren artean desberdintasun batzuk direla ohar gaitzake eta baita, errimari behatuz gero, halako batzuk gaizki uztarturik daudela ere; hots, inoiz koplak bateko bi lerro oso, esaterako, beste koplak baten baitan barneraturik eta haiekin nahasirik daudela uste dugu, Orontzen bildu ditugunetan bezala.

⁸⁴ Gerxeago, kantatzen hasi zenean, 'kau da' eman zuen Nicolasek. Kantuaren lehenengo hiru bertsoak baizik eman ez zituen Brígida Beaumont herrikideak, baina, *Eguberri, Eguberri / gaur dela Eguberria / gùzien Jáuna sortu dela / dugunaren berria* eman zigun.

⁸⁵ Koplak honen eta gainerakoen bukaera musikalak direla eta, Javier Hernandezek honako oharra prestatu digu: "abeslariak bertsoa aurreko periodoan [koplaren bigarren lerroaren bukaeran, alegia] erabili kadentzia berarekin bukatzen du; ez du, beraz, esaldi musikalak konpontzen".

⁸⁶ Ikusgarria hitz errepikatu honetan ageri den *o*-ren aldeko asimilazioa, hitz mailegatua izan arren.

⁸⁷ 'hartan' da hori, antza, zaraitzueraz ohiki 'kartan' aditzen bada ere. Espartzako Brígida Beaumontek, alabaina, *izarra da señaíleá* eman zigun lerro honetarako eta baita, halaber, beste berriemailek aipatu ez duten bertso hau ere: *Erdi dela Maria / Mariak sortu semea / aren semea ttikinik azi / mundu guziaren betea*. Hain zuzen, *Erdi dela Maria* bukaeratzat duenaren ondotik.

⁸⁸ Azkuek, ustez kasu honetarako, honela dio: **Tximu**: 1º (BN-s), faja de niños, *langes des enfants*.

⁸⁹ Azkue: **Txatar**, 3º (BN-s), pañal, *lange*. "(...) Maria txatarren berotzen, Jose tximuen edatzen: (...) María en calentar los pañales, José en extender la faja (villancico popular): (...) *Marie à réchauffer les langes, Joseph à étendre la ceinture (noël populaire)*".

⁹⁰ Azkue: **Troxatu** (BN, L, R, S), envolver en pañales, *emmailloter*.

⁹¹ 'Omen' da hori, kasu honetan, beraz, asimilazioa dugula. Orontzen ere, baina, aditurik gaude 'emen' hori eta behin baino gehiagotan gainera.

⁹² Lerro hau, lehenxeago ikusia, hemen gaizki tartekaturik dagoela iruditzen zaigu.

⁹³ *urra* eman zuen Nicolasek hala errezitatzean nola kantatzean ere.

- Ahora viene el *pedit*:

1) Egundáño éñiz ízan
òrain bézain égarri
ètse kóntan báí ardó
etxakín zómaná.

2) Edaukízu kózu⁹⁴ baná
xakitéko zómaná
ematékoz éman zázu
mentzétan (?) zauzkizú.

3) Bòrtuan élurrári diózu
zàngoak ózten za(i)zkizú
ètse kóntan laur ardí
làurek zórtzi begarri.

4) Baràtze kóntan belar ón
gàuak éman laur orón
ètse kontáko náusi ta etxokándre
Jaungóikoak éman dazéla gabón

- Eta... néxkato, unas... sobrinas, y... zé? eskríbitrik dixú papél bat, eta emánaxu (!) eta, ník errá... erráten, fan téla, Diarioarí ta, erráteko kór, ègun kóitan, egún... urté... en Navidad, vaya, Nabìdadetán...

- *bai, bai, Eguberrietan...*

- Kan, Egùberrietán, kántatzen, gàu batéz, e? eta, erríko... mútiko guziák pues, xüntátzen gintzaxún eta kantátzeixú (!), ta limósnará ematén ziau(n)ki-xién ta géro, askári bat egíttén guziék, kála-kála, kan. Kóri ikási (...).

- *baia zuk egin duzu erran, rezitatu...*

- Bai.

- *eta kau kantatzen zen musikarekin?*

- Tònadára?

Andante = E G U B E R R I , E G U B E R R I =

E gu be rri, E gu be rri hau de la-e gu be rri a; gu zien
Jau na sor tu e ta du gu ná ren a le gria ra.

- Eso ya lo ha cogido bien, eso es lo que vale, lo demás? e... lo demás hablando-hablando se me va...

- *ez, ez, anitz ongi eman duzu; baia len, rezitatu eta gero, erran duzu: ahora viene el pedit; kori zer da? 'la petición'?*

- Ah, órai? que hay dicho parecido? el pedir la limosna.

- *kori, billanzikoa kantatu ondorean petizioa egiten zen...*

- Pues, atári bat pái? bér(t)zèala ta bértze'atèa, bérzèan e kantátzen; ezpákinuén ka-... ezpáginuen kantátzen ez ématen...

- *eta ematen zien?*

- Bai, bai, bai...

- *zer ematen zen? arroltze eta...?*

- Oh! álporxa batèan? ógia, kánto, ògi-kánto, eta... baratzé[n] edo... en una cesta, vaya, arróltze, tsàski batián, arróltzèak eta erèmatén! eta gèrren batián mágrak eta, txistorrák eta korí guziá, eta diruá bóltsan.

- *eta gero, zer egiten zinien? abari bat naskiro...*

- Bai, askári ón bát... una merienda. Askári bat errí... etsé batèan, ebáten (sic) baitzán ta emázte karék, egíttén ziaukixún bazkária ta... ta sobrátzen batzén abária ere báí, abária ta... eso.

⁹⁴ Azkue: *Kozu* (BN-s, R, Sc), contagio, *contagion*. Esanahiaz, baina, besterik idarokitzen zaigula uste dugu eta 'edaukizu', berriz, 'emaiguzu' izatera datorrela ere uste dugu.

INO ANDUEZA IRIARTE – Orontze

2003. urtean zenbait datu eman eta genituen zalantza batzuk argitu zizkigun *Bidondo* etxeko andere honek, arestian ikusi eguberri-kantaren antzeko bertsioa lehenik errezitaturik eta ondoren kantaturik eman zigun, hartatik zenbait gure '(7 - Orontze)' azpтитuluko saioan agertu bazen ere, herri bereko Severo Azkoiti zenak emanda. Errima egoki baten gabezia erakusten duten koplak, dena dela –inoiz haietako baten lerroren bat hurrengo besteren batekoekin nahasi-edo egiten da–, dauden daudenetan, bildu bezalaxe utzi ditugu, horien ordena zuzentzen saiatzeak lanak emango bailizkiguke eta asmatu ere, ziu-rrenik, ez baikenuke asmatuko. 1914an sortu zen Ino andereak ez du euskaraz egiten, zertxobait ulertu eta gauza batzuk esateko gai den arren. Ama Orontze berekoa izan zuen eta aita Santsoain herrixkakoa (Urraulgoiti).

Doinua Espartzako Nicolas Elarrekin emaniko bera da; ez dugu, beraz, erreplikatu.

- | | |
|---|---|
| 1) Eguberri, Eguberri
gau dela Eguberria
guzien Jauna sortu eta
dugunaren legria ⁹⁵ . | 7) Iru erregek eman zutan (sic)
gure Jaunari presenta
batak urre berzeak mirra
lenak inzensarioa. |
| 2) Orientetik Orientalia
izarraren argia
izarr artan señale
erdi dela Maria. | 8) Artzayak dira mendian
beren ardiren alde
aldiz aldi fate'men ziren
adoratzera Jesusen. |
| 3) Maria txim'edatzen eta
Jose txatarren berotzen
andexe artan ari'men ziren
aur un baten trujatzen. | 9) Erdenen dugu erdenen
guzien Jauna Belenen
Beleneko idia
idi guzien galdea ⁹⁷ . |
| 4) Aur un baten trujatzen eta
Jesukristoren beztitzen
andre ederra Mariak
sortu zuen semea ⁹⁶ . | 10) Elizan da liburu
libru bezamat aingiru
etxe kontako nausi-etxeoandria
parasioaren ⁹⁸ aingiru. |
| 5) Zure semea txikinik andi
mundu guziaren betea
txikin iduri izanik ere
governadero mundua. | 11) Baratzean belarr on
gauak eman laur oron
adios-adios jende ona
Jaungoikoak dauziela gaon ⁹⁹ . |
| 6) Izar eder bat elkitzen da
bi mendiren artetik
izarr artan señale
irur erregiak Belenen. | 12) Etxe kontan bai ardo
guk etxakin zomana
eman zazu zuk kozuxko bana
xakiteko zomana. |

⁹⁵ Bi informatzailek –Orontzeko Severo Azkoitik eta Ino Anduezak–, 'legria' hori eman zuten; beste bi lagunek –Eaurtako Javiera Urralburuk eta Espartzako Nicolas Elarrekin– 'alegriara', eta Espartza honetako beste bik –Antonia Garzia Loperenak eta Brigida Beaumontek– 'berria', azken bikote honek lehenengo bi lerroak, berdin-berdin, era honetan eman zituela: *Eguberri, Eguberri, gaur dela Eguberria; guzien Jauna sortu dela dugunaren berria*. Berriemaile desberdinen arabera, beraz, *gaur / gau / kau dela Eguberria* esaldia dugu, alde batetik, eta *dugunaren alegriara / legria / berria* gisako bukaerak, bestetik.

⁹⁶ Azken bi lerro hauek honela eman zituen berriemaileak: *Andre ederra Maria / sortu zua semea*.

⁹⁷ Testua, errepasso gisa, bigarren aldiz kantatzean, bestela osatu zuen koplak: *Beleneko idia / idi guzien alde / an sorturik emen dago / gure Salbazalea*.

⁹⁸ Severo Azkoitik hau baino hobeki ulertzen den *paradizuren* eman zuen.

⁹⁹ Honen ondoren, *y se contesta bai zúr'e* esan zuen Inocenciak, zera gaineratuz: *y entonces, sigue: Etxe kontan bai ardo...*

- Y después, otra vez, también sigue un poco:

13) Bortuan elurrari diozu
zanguak ozten zaizkitzu
etxe kontan laur ardi
laurek zortzi begarri.

- Y... me parece que termina así:

Adios-adios jende ona
Jaungoikoak dauziela gaon¹⁰⁰.

Y contestan los de casa: *Bái zúri ere*. Porque eso se iba cantando por las casas el día de Nochebuena, sí, y se daba limosna; eran jóvenes, y iban por las casas cantando eso, cantaban el *egubérri* la noche de Navidad y se quedaban en medio; y se les daba... entonces se mataba mucho cuto, se les daba longanizas, se les daba jamón, se les daba pues... se daba... cosas pa hacer una sopa al día siguiente, y después, los que habían salido así cantando y recogiendo limosna hacían comida y cena en una casa. Y así se pasaban las fiestas.

PATXI BISKARRET – Otsagi

‘Kristo sortzen duzu gaur’ izenburuko gabon-kanta,
‘Berrus karru natuse’ ere deitua (1972)¹⁰¹

Isidora Paskualena gure aspaldiko berriemailearen iloba Patxi Biskarretek 1972an bidali zigun kanta hau geure ‘(5 - Otsagi: ahozko testuak)’ azpituluko saioan argitarara eman bagenuen ere, oraingo aldi honetan pentagramaren laguntzaz emango dugu Javier Hernandez Arsuaga adiskide onari esker. Doinua, belarriz ezagutzen genuena, Patxik berak iragan 2003an ahots ozenez eta kantari on baten planta eginez kantatu egin zigun, aurrenik honeko azalpena eginez:

- Antes, como había muchos chavales, y... con los mayores, que llevaban un poco (‘el control’, antza), porque como luego se repartía lo que cogíamos... Nuestro barrio era el mayor, entonces, Labaría; a posteriori como se ha edificaõ en Urrutía, la parte de allá del pueblo, ahora aquel barrio es el mayor y Labaría ha quedaõ más pequeño. Pues entonces, esto se canta, el grupo de chavales que sale, que entonces seríamos ocho porque no les dejaban a los pequeños, e? para repartir a más, pero ahora salen todos y, bueno, y no llegan a ocho ¿no? Entonces, digamos que estaba el coro y luego el principiante. El principiante también canta la estrofa y el coro (...) y ya, por supuesto, el principiante dice:

Àbe Marián!

Ondoren, koruak zera kantatzen du:

Kristo sortzen duzu gaur
alegra giten guziok gaur
Kristo sortzen duzu gaur
dantza giten guziok gaur

¹⁰⁰ Azken bi lerro hauek lehenik emanik zituen jada, lehenxeago ikus daitekeenez.

¹⁰¹ Gabon-kanta hau ere Aita Jorge Riezuren “Cancionero vasco del P. Donostia” delakoan agertzen da, Otsagikoa izatearen aipamena eginik (II lib., 973 or.). Doinuak, baina, gure egunotan erabiltzen denarekin erkatutrik, aldaera nabarmenak erakusten ditu.

Hau guztia ez zen agertzen aspaldiko aipatu gutunean. Hona berriro, haatik, gure laguna mintzo:

- El coro, e?

- *eso todos a una...*

- Todos a una. Luego... arranca el principiante:

Natibitate gabe¹⁰²
ollarrak kantatu zuenean
ama semea maiteri zaude¹⁰³
bi beso sanduen artean

- Y el coro:

Verbum caro factum est
Maria beti Birjine
Verbum caro factum est
Maria Birjinanganik
Joxe txatarrak berotzen
Maria tximua edatzen
ordu artan¹⁰⁴ ari emen tziren
seme on baten troxatzen
seme on baten troxatzen eta
Jesukristoren bestitzen

Andante = KRISTO SORTZEN DURU GAUR =

Kris to sor tzen du zu gaur, a le gragi ten gu - zioh gaur,
Kris to sor tzen du zu gaur, dantza - gi ten gu zioh gaur.
Na ti bi ta te ga be an, o lla rrak kan ta tu zu e ne an, a mak seme mai te a zu kin,
bi be so san du eu ar te an. Ver bum ca ro fac tum est, Ma ri a beti
Bir - ji ne. Ver bum ca ro fac tum est, Ma ri a Bir ji nan - ga
nik. Jo xe tx a ta rrak be ro tzen, Ma ri a txi mu a e da tzen, or du ar tan a
ri e men tai ren, se me on ba ten tro xa tzen, Se me on ba ten tro xa tzen, e ta Je su kris
to ren bes ti tzen.

¹⁰² Leku honetara iritsirik, gure '(5 - Otsagi: ahozko testuak)' azpituluko saioan, 103 zk.ko orri-pean, esan genuena kontuan hartzea komenigarria iruditzen zaigu, Basilio Urrutiak eta Pedro Juan Zoko otsagiarek egin zituzten oharpenak direla-eta.

¹⁰³ Lerro hau dela-eta, arestian aipatu saioan Patxik aspaldi bidali paperari jarraiki idatzi genuen 'Ama semea maiteri zaude' hura mantendu dugu hemen, aldi honetako bertsioa ematean Patxik berak hura zertxobait aldatu eta 'Ama seme maite zirauken' kantatu bazuen ere. Geure ustez, baina, 'Amak seme maitea zuen' (edo 'zaukin') hobeki egongo litzateke.

¹⁰⁴ Lerro horretan, arestian aipatu geure '(5 - Otsagi...)' saioan, 'Artetxo (?) artan' idatzi bagenuen ere, hartarako baliatu paperean ikusi bezala noski, aldi honetako bertsioa ematean, 'ordu artan' kantatu zuen Patxik.

Oraingo honetan Patxik aspaldi bidali zigun materialaren bertasio labur-tua agertu dugun arren –ikus lehenxeago aipaturiko saioa (*FLV*, 95)–, bada hor deigarria iruditzen zaigun zerbait: bertasio hartan beste koplak guztiak lau lerrotakoak baziren ere, arestian ikusi dugun *Joxe txatarrak berotzen* hasierako horrek bost zituen baina, oraingo aldi honetan, kantatzean, gure lagunak lerro bat errepikatzen zuten sei lerroko koplak osatu zuten, haren aspaldiko paperean egite honekiko aipamenik egin ez arren. Koplak honek, honenbestez, gainerakoan erritmoa hein batean hausten edo, nahiago bada, desorekatzen duenez, kantariak nolabaiteko lizentzia-edo hartzen dutela iruditzen zaigu, haien neurritan nola edo hala egokitzeak.

MARIA JOSEFA eta IÑAKI ZOKO – Otsagi

Horren oso antzekoa da Pedro Juan Zoko geure beste berriemailearen alaba Maria Josefak eta honen iloba Iñakik 2003. urtean igorri ziguten bertasioa. Honetan bai, bada, Patxiren aspaldikoan agertzen ez zen –nahiz gero kantatu zuten– *Kristo sortzen duzu gaur* sarrerako koplak, koruak kantatzen omen duena, eta baita kantuari hasiera emateko erabiltzen omen den *Ai Marian!* gisako inbokazioa. Bertasio honek, bere zenbakiak eta guzti, ongi erakusten du bakarlariak eta koruak zeinek noiz eskuhartzen duen. Hona esku artean ditugun koplak guztien letrak, paperean agertzen diren ordenaren arabera:

Ai Marian!¹⁰⁵

Denek	{	Kristo sortzen duzu gaur alegra giten guziok gaur Kristo sortzen duzu gaur dantza giten guziok gaur
		1) Natibitate gabean oilarrak kantatu zuenean ama seme maiteri zeuden bi beso sanduen artean
Denek	{	Verbum caro factum est Mari beti birjine Verbum caro factum est Maria birijinanganik
		2) Jose txatarrak berotzen Maria tximuak edatzen ordu kartan ari'men ziren seme on baten troxatzen seme on baten troxatzen eta Jesukristoren beztitzen - Verbum...
		3) Kristo xin da mundura gure reskatatzera disponi giten kristioak Jesusen adoratzera - Verbum...

¹⁰⁵ Maria Josefaren aita Pedro Juani, baina, *Ai Marian!* bildu genion -'Ave María', antza, Julia de Carlos andereak *Abe Maria!* garbi bat eman baitzigun- eta baita, oraingo bertasio honetatik zertxobait aldendurik, *Kristo sortzen duzu gaur, alegra giten guziok gaur*. Honen guztiaren inguruan, halaber, beste zerbait utzi genuen idatzirik kantu honen letra argitaratu genuen saioan, orripeko 103 zk.ko oharrean zehazki.

4) Beleneko portalea
portale famatua
zeren Kristo baitago sortrik
gure Salbatzalea
gure Salbatzalea eta
munduko Redentorea
- Verbum...

Laugarren zk.ko koplak hau ere, bigarrena bezala, sei lerroz osatzen da, Patxik bidali zigun bertsioan lau lerro besterik ez bazuen ere.

Baina, bertsio honetan badira orobat Patxiren aspaldiko paperean agertzen ez diren beste hiru koplak: bosgarrena, zazpigarrena eta zoztzigarrena hain zuzen. Jarraian, zernahi gisaz, Maria Josefak eta Iñakik bidali paperean agertzen diren gainerako koplak guztiak dakartzaguz:

5) Irur errege fan ziren
Beleneko portalera
Ama Birjina ikusi zuten
bere seme bularrean
- Verbum...

8) Kontsideratu bear dugu
biotz guziarekin
zer otza igare zuten
Jesus bere amarekin
- Verbum...

6) Orienteko erregeak
izarra giaturik
adoratu zuten Jesus
Jainkoa eta gizon eginik
- Verbum...

9) Etxe kontan bai ardo¹⁰⁶
guk etxakin zomana
dugun dugun txorta bana
xakiteko zomana
- Verbum...

7) Bigarren bisitara
irur erregek egin zuten
mirra, inzienso eta urrea
dena ofrezitu zuten
- Verbum...

10) Natibitate gabean
zeruek idiki zuten
etxe kontako etxeoandrea
kan sar baledi¹⁰⁷
- Amen!

Bi bertsioen arteko diferentziak, bestalde, ez zaizkigu esanguratsuak iruditzen, haien esanahiak hein batean desitxuraturik badaude ere, atzerabideko prozesuan aurkitzen den mintzamolde baten kasuan gerta ohi den moduan. Koplak, oro har, aski ongi ulertzen dira, beraz, geure ustez.

4. DATU GEHIGARRI BATZUK

IRENE GOIENA INTXUSTA – Otsagi

Itzaltzuko *Mikeleiz* etxera ezkonduko otsagiak honek 85 urte zituen 1988 urtean, ikusi genuenean. Irenek euskara neurri batean ulertzen zuen, baina, ikusi genuenean ez zen gauza izan elkarriketa arrunt bati bide emateko. ‘Gure Aita’ eta ‘Agur Maria’ bi otoitz ezagunen bertsioak eman zizkigun, biak ere osatu gabeak, hainbat akats erakusteaz gainera, eta baita orobat *Berrus karrun...* hasierako gabon-kanta ezagunaren zati bat.

¹⁰⁶ Honen oso antzeko koplak bildu dugu halaber Orontzen eta Espartzan.

¹⁰⁷ Lehenagoko bertsioan (*FLV*, 95) *kan salba ledi* idatzirik bazegoen ere, oraingo honetan itxura onik ez duen *kan salbaderi* dugu, geuk *sar baledi* bihurtu duguna. Asmatu ote dugu?

Haatik eta berritasun gisa, haur-jolas batean aritzeko formula bat edo izan litekeen kantineka moduko testu labur-labur bat bildu genion, zerbait ezkutatu eta hura non egon daitekeen asmatzeko erabili ohi zena. Honela dio:

Haur-jolasa (1988)

- Los versos sí. Por ejemplo... jugábamos las chicas ¿verdad? así... poner una cosa dentro de una mano, y...

Allardina, moxkordina,
kontan dela, kontan!

- Que es en esta (mano, o) en la otra; si acertabas, bien.

Otsagiko gabon-kanta ezaguna (1988)

- Noiz? pues... ¿cómo diré? Natíbitaté... gában, gábian; zórtzi mutíko, mútil, mákila batzuréki, ta abárka(n), béti, parát-... iban por las casas y se les daba...

- *faten ziren etsetarik?*

- Sí, de una casa a la otra, todo corrían, del pueblo de Otsagabía, que era mayor, y aquí igual. Y del otro laö, contestaban, contestaban ¿verdad? y otra vez empezaba otro verso el otro, y el *Berrus karu natuse...* cantaban todos, y *Etxe kontan bai ardo*, ya sólo, el primero...

Berrus karu natuse	Etxe kontan bai ardo
Maria beti Berjini	guk etxakin zomana
Merrus karu natuse	dugu, dugun txorta bana
Maria Berjinaganik	xakiteko zomana

MARIA JESUS BALLENT – Otsagi

Ezkarozero ezkonduko otsagiar honek 91 urte zituen 1992 urtean, ikusi genuenean. Hizkuntza oso ahantzia zuen arren, honako apurraz oroitu zen:

Txitxi pan¹⁰⁸

Decían, pa los críos, cantando, esa cancionica, ésa... del pajarico. (...). No, no, la música no me acuerdo.

Txítxi pan, txítxi pan
garizúma fite fan
txítxi górrri, txítxi górrri
garizúma fite etórrri.

Y después decía: “¿Y una arañonera que yo sé?” - “Si la sabes que la se-pas, que yo de aquí no saldré”, que le decía un pajarico al otro. “Txitxi

¹⁰⁸ ‘Acunando la cuna’, gaineratu zuen Maria Jesusek; *txitxi*, bestalde, haur-hitz bat da, ‘haragi’ esan nahi duena.

pan, txitxi pan”, que... que tenía en el aujerico, el pajarico, txitxi pan; y el otro le contestaba: “Txitxi gorri”, que el otro tenía... txítxi górrri, carne roya.

Eso era: “¿A la arañonera que yo sé?” de uno a otro se decían los pajari-cos - “Si la sabes que la sepas, que yo de aquí no saldré”. O sea, el aujerico que tenía él, no le quería ofrecer al otro...

MARIA IZAL LANDA – Otsagi

1992. urteko udan 86 urte zituen *Lorentx* etxeko andre honek, txikitan ikasi euskara ahan-tzi samarra zuenak, haurtzaroan, euskarazko dotrinan ikasiriko otoitz bat errezizatu zigun. Otoitzak jaunartu aurreko, bitarteko eta ondorengo arima-egoera agerian jartzen du eta erdiko zatia jada, gure ‘(4 - Otsagi: esaldiak)’ azpitoluluko saioan, orripeko ohar batean, agertu zen. Lerro hauetara lehenago ekarri dugun Julia de Carlos andereak ere ezagutzen zuen otoitz hau, baina oso antzekoak diren lehenengo eta hirugarren zatiak eman zizkigun soilik, bata bestearekin zertxobait nahasiz gainera. Hona, berri-z, Maria Izalek esanikoa:

- Cuando nosotras éramos pequeñitas, estaban aquí [Arin abizeneko bi apaiz euskaldun, anaiak berak, lehenagoko saioaren batean aipatuak]. Ibamos a la doctrina y nos enseñaban pues todo... pues ¡en vasco! el padrenuestro, la avemaría, las oraciones de ir a comulgar...

- *¿y se acuerda de alguna?*

- Para comulgar... hombre, pues lo que se reza aquí ahora para ir...

Jesús, ní nóra faten níz?
Jesúsengána
Jesús béar dut errezibítu?
Jesús berá

Jáuna, ez nízu ní
zú ène bularrétra jín ztén
merèzizálea;
iz bát èrran zázu
ta garbítu ta salbátuko dá
ène arimára.

Jesús, ní nón egon níz?
Jesúsekín
Jesúsek zér eman dadá?
Jesús berá

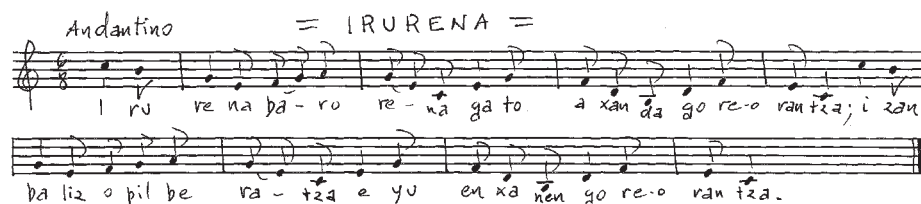
- Eta orái eztákit yá... yàgorík; no me acuerdo, no me acuerdo....

FLORA ILINTXETA VILLANUEVA – Ezkaroze

Gazterik Ezkarozera bizitzera joanda, Nabaskozen sortu andere honek 76 urte zituen 1992an, ikusi genuenean. Ondoko kantutxoa ezkaroztarra izan zuen amarengandik ikasi zuenez, herri honetakotzat jo dugu berrie-mailea ere. Ondoren harekin izaniko hizketaldi txiki bat ere ekarri dugu, gazteleraz izanik ere, ustez berean aipamen interesgarriak agertzen direla-ko.

Irurena barorena¹⁰⁹

Irurena barorena
Gatoa xan da gore orantza
Izan baliz opil beratza
Eyuen xanen gore orantza.



- *kori da? kori solo?*

- Kóri solo. Y luego sé los buenos... *egun ón* y *gero ártio* y *bierr ártio* y (...). No, no sé otra, en vasco ésa. Mi madre (abizenez Villanueva) sabía muy bien el vasco, muy bien, y canciones, muchas, porque era del pueblo de Esparza, y... aprendieron todos el vasco antes. Porque esto es vasco, e? esto es vasco; esto es vasco, esto nació con vasco. Lo que pasa es que después no nos han enseñao, no hemos tenido escuelas como ahora tienen, que aprenden el us-kára ¿verdad? Pero aquí ahora pues no hay nada, y ahora ya somos las mayores, sí. Así que ¿le gusta esa canción? (barrez)

- *bai, anitz polit da; eta berzerik? berze bat xakinen duzu...*

- No, no, no sé otra.

- *kori solo?*

- Kóri solo. No le digo más que ésa, porque la sé de memoria.

- *eta kori zure amak kantatzen zuen?*

- Bai, bai... gúre ámak kantátzen eta ní...

- *ikasi...*

- Ikási.

- *eta zure aita nongo zen? aitara...*

- Navascués... No sabía, mi padre no sabía.

- *eta zuk nola ikasi zinuen uskarara? amarekin solo?*

- Amárekin sólo. Y luego, había un señor en Otxagabía que se murió, teníamos mucha amistad nosotros, Luis Kanbra, era muy vasco, ¿le conoció? (...) Bueno, sé contar hasta cien: *éun* es 'cien', no? *éun*. Y me dijo: "Te voy a dar un papelico para que los aprendas", y gracias a aquél aprendí a contar hasta cien: *Bat*, *bída*, *írur* hasta *ogói*, después *irurogéi*, después *berrogéi*, después... ya sabe, ya me entiende que sé algo (barrez). Ojalá hubiera sabido más... pero aquí vasco no, esa señora sí, ésa le hablará en vasco. Nosotros éramos primos para Amadeo Marco, de Navascués era; sale la raza de Isaba. Allí tenemos pila de parientes. Yo estoy nacida en Navascués.

- *y ¿cómo vinieron a vivir a Ezkaroz?*

¹⁰⁹ Flora andereak emaniko testua oso desitxuraturik antzematen da. Hona, gure ustez, zer itxaron zitekeen: 'Irurena, laurena / Gatuak xan du gore orantza / Izan baliz opil beratza / Ez zuen xanen gore orantza'. Gaztelera 'blando'rako, diogun bidenabar, *beratza* eta *beratsa* gisako aldaerak bildu ditugu Zaraitzun. Honen antzeko koplaxoa, kantatu gabe izan bazen ere, bildu zion gure adiskide on Mikel Elbira zenak (g. b.) bere aitagarrebari, 1981. urtean, Arakilgo Egiarretan (*EAEL-II*, 197 zk.ko etnotestua).

- ¿A Ezkároz? porque teníamos la abuela maestra, y era maestra de Ezkároz. Entonces, como tenía casa la abuela, pues vinimos todos aquí a vivir; y nos hicimos vecinos de Ezkároz. Pero el vasco es muy bonito, e? porque ahora todos los críos están aprendiendo, pero esto ha sido cuna de vasco, e? así como decían que no, esto es vasco; sí-sí-sí-sí...

JOSEFA ELIZONDO BALISA – Espartza

Andre hau, honen aurreko bi saioetan ere aipatua, 1976ko udan ikusi genuen *Mayatzaldea* izeneko haren etxean. Bera da Zaraitzuko ibarrean inoiz elkarrizketatu dugun lagunik adintsuena. Aldamenean zuen alaba Juliaren laguntzaz honako kantinela eman zigun, haur-jolas batean hasterakoan haurrek, halako kadentzia eta erritmoa bereziak erabiliz, errezitatu ohi duten eta gazteleraz ‘donar’ esan ohi zaion formula bat izan litekeena; hots, gure arteko ‘Don don kandel’ ezagunaren antzeko zerbait, antza:

Árdoya márdoya, kínkura kín;
pórtera zíría, pórtera mín;
zédra, médra,
kírún, kárun, plet.



BRIGIDA BEAUMONT ZAZU – Espartza

Gehien ezagutzen direnetako bat ez izateaz gainera, aldi berean esanahi eta xarma berezia darakusan jarraiko otoitz ttikia bildu genion andre Brigidari Espartza bere sorterriko karrikan, 1988. urteko uztailean; 69 urte zituen orduan.

Oheratzeko eta jeikitzeo otoitza (1988)

Jesús etzitián, Jesús sékitzián,
Jesús barátzen zaidázu noré biotzián;
Jesús dizut áita, Bírjina dízut áma,
ápostolu osába, Sán Migel guárdia;
gáur balinbáda ene órdua,
paradísoko amábi kandil árgiak
presénta daztátzu¹¹⁰.

Andere honek, halaber, honezkero hainbestetan aipatu dugun Espartzako gabon-kantaren zati bat kantatu zigun –hasierako hiru bertsoak, zehazki–, errimak

¹¹⁰ ‘zuk eni urak’ gisako aginterako era, antza, lehenago esan bezala.

ongi eginez eta aurreneko bi koplek bukaerak zein bere hurrengoaren hasierako-arekin uztartuz, lehenagoko berriemaileek egin ez bezala. Hona bertsook:

‘Eguberri, Eguberri’ gabon-kanta ezaguna

Eguberri, Eguberri	Dugunaren berria
gaur dela Eguberria	izarraren argia
guzien Jauna sortu dela	izarra da señailea
dugunaren berria.	erdi dela Maria

Erdi dela Maria,
 Mariak sortu semea,
 aren semea ttikinik azi
 mundu guziaren betea.

CRISANTO PASQUEL ORNAT – Bidankoze

Crisantoren berri haren biloba Mikel Bezunartea gazteak 1998an eman zigun, honek hartu baitzion jarraian ezagutzera emango dugun ipuin txikia, gure esku uzteko asmotan. Mikel adiskideak esan zigunez, Bidankozeko *Pasquel* etxean sorturiko aitona Crisantok etxe berekoa omen zen Petra Salvoch amonarengandik ikasi zuen aspaldi. Ipuina, baina, zaraitzuarra izatearen usain pixka bat baduenez, hona ekartzea erabaki dugu. Zaraitzutik etorritako norbaitenganik ikasiko ote zuen gure andereak kontutxoa? Haren lehenagoko senitartekoren batengandik, agian?

2003. urtean Crisantok (83 urte) esan zigunez, amona, euskaraz ongi omen zekiena, 1945ean zendu zen, 87 urtetan zela.

Datu honek argitasun pixka bat ematen du euskarak, Bidankozen, noiz arte iraun zuen jakiteko orduan, herri bereko Mariano Mendigatxa ospetsua 1918an, 86 urtetan hil zela kontuan harturik; hots, Bonaparteren eta Azkue-
 ren berriemaile bikaina izanikoa zendu eta dezente beranduago arte.

Klax kitin klax

- Klax kitin klax
- Nor xitetor?¹¹¹
- Atta Mattin. Badago kebe(n) Otxagabiko arimarik?
- Ez dugu batre, Ah! eta fan bedi purgatorioara.

- Klax kitin klax
- Nor xitetor?
- Atta Mattin. Badago kebe(n) Otxagabiko arimarik?
- Ez dugu batre. Ah! Otxagabiko arimarik guziak kondenatrik eta infernuan kalkatrik¹¹²

- y su madre, Crisanto, ¿ya sabía algo de euskara?

¹¹¹ ‘Nor xiten [da] kor’ izan daiteke hori, agian.

¹¹² Crisantori galdetu genion: - Eta ‘kalkatrik’, zer da? - ‘Hundido’ izan zen erantzuna. Hitz honen *-trik* atzizkia da, ‘infernuan’ hitzarekin batera –erronkariaraz ‘eburnian’ genuke– kantu honen jatorria Zaraitzu ibarrean egon litekeena pentsarazi diguna, bidankoztarra izanez gero, *-truk* izango baitzen. Testuan agertzen den –edo agertu nahi duen– ‘xiten’ hori, bestalde, zaraitzuarra zein Bidankozeko erronkariara izan liteke, Izaban eta Uztarrozen, horretarako, ‘xitan’ erabiltzen bazuten ere. Zalantza dugu, beraz, testuaren nongotasunez.

- No; entender todo, lo entendía todo, y muchas palabras pues sí, pero hablar no.

5. AKATSAK KONPONTZEN

TAULETAN

FLV 91n, 422 or., ‘eredua eusk. batuan’ dioen zutabeko 2-12 zk.ko laukitxoan, ‘zait’ agertzen da *zaigu* egoki baten ordez.

FLV 92an, 102 or., ‘eredua eusk. batuan’ dioen zutabeko 4-21 zk.ko laukitxoan, ‘ninduguen’ agertzen da *ninduten* egoki baten ordez.

FLV 98an, 52 or., ‘Eaurta 1989-93’ eta ‘Espartza 1991-92’ dioten zutabeko 10-51b zk.ko adizkiak jasotzeko lekuak hutsik agertzen dira, adizkiok lerro bat gorago, 10-51a zk.ari egokituriko lekuan barneratuak izan direlako.

GAINERAKOETAN

FLV 92an, 86 or., 3-17 zk.ari egokituriko esaldi batean agertzen den *e(g)itten* hitzari egin genion oharra guztiz konpondu beharrean gara, hitz horretan agertzen den bustidura ‘ez da batere ohikoa Zaraitzun’ idatzi baike-nuen orduan, gerora maiz aditzen dela ohartu gara eta. Akatsak akats, okerrera baieztapen horretan tematu izana da, izan ere *FLV 98an*, 30 or., 3-11b zk.ari egokituriko esaldi bati egin genion ohar batean, ibar horretan halako ‘bustidura, adizki baten barruan gertatzen den aldetik, bitxi samarra’ dela errepikatu baike-nuen, inolako arrazoirik gabe.

FLV 94an, 396 or., 1-26 zk.ari egokituriko lehenengo adibidean, *ta kúra kasàtu zillén...* agertzen bada ere, ‘zillén’ arraro horren ordez *zén* agertu beharko zuen.

FLV 96an, 190 or., SNk erabiltzen duen *ardüra* hitza ez bide da ‘kezka’, orripeko oharrean aditzera eman genuen bezala, ‘maiz’ edo ‘usu’ baizik. Zuberoko ‘Arranoak bortietan’ izeneko kantua ezagunean ere hala: *orai aldiz, ar-düra, ardüra, nigarra dizüüt bi begietan*.

FLV 96an, 205 or., GMren ahotan ezarri genuen ‘astéria’ hitza, halakoa ez baina, *gaztéria* dela uste dugu orain, orripean idatzi genuen oharra, beraz, fidagarria ez izatean –Sartzeko andere batek hau dela-eta egin zigun azalpena ere ez zen batere zehatza izan– baliorik gabe geratzen dela. Duela denbora gutxi Sartze berean berriro galdetu eta, ermitaren ondoko aska batean erromesek eskuko hatzak bustiz begiak igurzteko ohitura dela esan digute, lehenagoko ustezko eritasunarekiko zerikusirik batere gabe.

FLV 96an, 211 or., egin genuen 41 zk.ko orripeko oharri dagokionez, onena berari kasurik ez egitea iruditzen zaigu; gaude, SNk emaniko esaldian, *e’balín[ba]da kan* idatzi beharko ote genuen, inolako oharrik egin gabe.

FLV 96an, 212 or. (aurreneko lerroan), idatzi genuen ‘irérik’ ez baina, *ilé-rik* idatzi beharko genuen. Hori dela-eta egin genuen orripeko oharra guztiz soberan dago, beraz.

FLV 98an, 10 or., JEK emaniko lehen esaldiari orripeko ohar bat egin genion, han agertu *etziáuzkitzut* bat ‘ez dauzkat’ izatera zetorrela esanez, balizko ‘ez dauzkit’ bat –gehi zukako alokutiboa– oinarri harturik. Orain, baina, hori izatera datorrena ‘ez ditzaket’ dela uste dugu. Bonaparteren lanean, *Potentiel présente* gisa aurkezturik eta *dozket* eraren zukako alokutibo gisa, *dioz-*

kezut dakusagu. (Honezkero, azken saio honetako 32 zk.ko orripeko oharrean, arazo honi beroni zuzendu gatzaizkio).

FLV 98, 13 or., 1-07 zk.ari egokiturik NEk emaniko esaldi batean ‘kerrèterará’ agertzen da, *karrèterará* egoki baten ordeaz.

BIBLIOGRAFIA ETA BESTE

- ARANZADI ZIENTZI ELKARTEA - ETNOLOGIA MINTEGIA, *Euskalerriko Atlas Etnolinguistikoa* (EAEL), I eta II, Donostia, 1983 eta 1990, hurrenez hurren.
- ARTOLA, K., “Zaraitzuera aztertzeko ekarpen berriak” (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 eta 9), *FLV*, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98 eta 99, 2002-5.
- AZKUE, R. M. de, “Aezkera edo Petiriberro-Inguruetako mintzaera”, *Euskera*, VIII, Euskaltzaindia, 1927.
- , *Cancionero popular vasco*, I, Edit. La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo, 1968.
- , *Diccionario vasco-español-francés* (repr. facsímil), Edit. La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1969.
- BONAPARTE, L. L., *Carte des sept provinces basques montrant la délimitation actuelle de l’euscara et sa division en dialectes, sous-dialectes et variétés*. Londres, 1863.
- , *Études sur les trois dialectes basques des vallées d’Aezkoa, de Salazar et de Roncal, tels qu’ils sont parlés à Aribé, à Jaurrieta et à Vidangoz*, Londres, 1872.
- CABODEVILLA, I., *Aetzen uskara*, Nafarroako Gobernua, 1991.
- CAMINO LERTXUNDI, I., *Aezkoako euskararen azterketa dialektologikoa*, Nafarroako Gobernua, 1997.
- DONOSTIAKO APAIZTEGIA, *Boga, boga (Erri abesti xorta)*, 3. argit., Donostia, 1963.
- ECHAIDE ITARTE, A. M., *Erizkizundi Irukoitza (Euskara 1925)*, *Iker*, 3, Euskaltzaindia, 1984.
- GAMINDE, I., “Esteribarreko aditzak”, *FLV*, 48, 1986.
- LEIZAOLA, F., *Euskalerriko artzaiak*, Etor, Donostia, 1977.
- RIEZU, J. de, *Cancionero vasco del P. Donostia*, Eusko Ikaskuntza, Donostia, 1994.

LABURPENA

Azken saio honen bidez bukaera ematen diogu Zaraitzuko ibarreko euskara, ahal izan dugun neurrian, hamar saio luze samarretan eta modu jarraituan aztertuz etorri garen lanari. Hauetan, alde batetik, aditza –zenbait alditan taulak ere zein bere lekuan agertu direla–, gramatikarekin zerikusia duten beste gai batzuekin batera eta, bestetik, zenbait berriemailek emaniko hainbat ahozko testu bildu da, azken hauetan ohiko gertaera arruntak zein eduki etnografiko, flokloriko eta bestelakoak islatu direla. Honenbestez, bada, aspaldi bilduriko material batzuk argitara emateaz gainera, lanaren oinarrian egonik haien izenak agertuz joan diren zaraitzuar euskararen gordetzaila jatorreko gure esker ona erakutsi nahi izan dugu.

RESUMEN

Por medio de esta última entrega damos fin al trabajo que, durante diez largos ensayos, hemos realizado con el fin de examinar en alguna medida el euskara del valle de Salazar. En ellos se ha recogido por una parte el verbo, a veces con inclusión de tablas, además de distintos aspectos gramaticales y, por otra, relatos recogidos de viva voz reflejando tanto temas informales como de contenido etnográfico, folclórico, etc. Nuestro deseo, por tanto, ha sido, además de dar a conocer unos materiales recogidos hace ya tiempo, mostrar nuestro agradecimiento y afecto hacia nuestros informadores, depositarios del euskara salacenco y cuyos nombres han ido apareciendo a lo largo de las distintas entregas.

RÉSUMÉ

Cette dernière publication nous permet de conclure ce travail que nous avons réuni dans dix essais, pour étudier l'euskara de la vallée de Salazar. On y a recueilli, d'une part, le verbe, parfois en y incluant des tableaux, en plus des différents aspects grammaticaux et, d'autre part, des narrations dites à vive voix qui reflètent aussi bien des sujets banals que des contenus ethnographiques, folkloriques, etc. Par conséquent, notre but est, non seulement de faire connaître le matériel recueilli il y a longtemps, mais aussi d'adresser nos remerciements et de témoigner notre affection envers les personnes qui nous ont aidés à réunir toute cette information, dépositaires de l'euskara de la vallée de Salazar, et dont les noms sont parus dans les différentes publications.

ABSTRACT

This last contribution brings an end to a study which, over ten long essays, attempts to examine to some extent the Basque language spoken in the Valley of Salazar. The articles contain, on the one hand, verbs, sometimes including tables, and other grammatical aspects, and, on the other, accounts collected orally which reflect both informal matters and others of a more ethnographical, folkloric, etc. nature. Our wish was, therefore, in addition to informing as to material collected now some time ago, to show our gratitude to and affection for our informers, the repositories of *Salacenco* Basque whose names have appeared over the different instalments.